

6. ORDU'NUN 13. KOLORDU'YA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin uygulanması kapsamında en önemli hususlardan biri de orduların kolordulara dönüştürülmesiydi. Mütarekenin 5. Maddesi, birliklerin sayısının ve silâh mevcutlarının azaltılmasını ön görüyordu.

Bu makalede, Irak Cephesi'nde konuşlandırılmış olan 6. Ordunun 13. Kolordu'ya dönüştürülmesi; Terhis, Ordu Mevcudu, Yeni Konuş Merkezlerinin Belirlenmesi, Lağvedilen Birlikler, Komuta Kademesinin Değiştirilmesi, Subay Sayısının Artırılması ve Askere Alma Şubelerinin Kapatılması başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Mondros Mütarekesi, 6. Ordu, 13. Kolordu, Irak Cephesi, Ordu Mevcudu.

---

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

TRANSFORMATION OF THE 6 TH ARMY INTO THE 13 TH ARMY CORPS AND EMERGING PROBLEMS

ABSTRACT

In the context of the application of Mondros Armistice, one of the most important issues was to change armies into Corps Armies. According to the article 5 of the armistice the number of corporations and of their weapons would be decreased.

In this article, the change of the 6th Army into the 13th Corps army, which was located on the Iraq front, is examined under the following titles: demobilization, the number of soldiers, the determination of new locations, abolishment of corporations, the change of officers, the increase of the number of officers and the closure of local military branches.

Key Words

Mondros Armistice, The 6th Army, The 13th Corps Army, Iraq Front, The number of Soldiers.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak Cephesi'ndeki İngiliz kuvvetleri 1914 Kasımından 1915 Nisanına kadar sürdürdükleri taarruzla Fav, Basra, Kurna, Ammare ve Nasıriyye'yi ele geçirerek, Bağdat'ı tehdit eder bir hale geldi¹. Bu gelişme Türk birliklerinin takviyesini ve yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirdi². 6. Ordu bu ihtiyaç üzerine Ekim 1915'te kuruldu. Cephede konuşlandırılmış olan birliklere ek olarak 13. ve 18. kolordular da yeni orduya bağlandı. 6. Ordu'nun komutanlığına Alman Mareşali von der Goltz getirildi³. Ordunun yeniden yapılandırılması sayesinde İngiliz ilerlemesi durdurulduğu gibi, Kut'ül Ammare'de büyük bir zafer elde edildi. İngiliz ordusunun büyük kısmı yok edildi, geri kalanlar da esir edildi⁴. Böylelikle cephede 1916 yılının sonlarına kadar süren bir Türk üstünlüğü tesis edildi. Bu dönemde Türk ordusu Basra'yı, İngiliz ordusu ise Bağdat'ı almak için mücadeleye devam etti⁵. Türk ordusunun üstün durumu Ruslara karşı İran cephesinin açılması ve yanlış taktiklere bağlı olarak Mart 1917'den itibaren İngilizlerin lehine döndü⁶. 11 Mart 1917'de Bağdat düşünce Türk ordusu adım adım kuzeye çekilmeye başladı. Bölgenin önemli merkezlerinden olan Samarra 24 Nisan 1917'de, Tikrit 6 Kasım 1917'de İngilizlerin eline geçti⁷. 1918 yılında Türk ordusu Musul yönünde çekilmeye devam ederek, 7 Mayıs 1918'de Kerkük'ü boşaltmak zorunda kaldı⁸.

Mondros Mütarekesi öncesi, Ali İhsan Paşanın komutanlığını üstlendiği 6. Ordu kısıtlı imkânlarıyla Musul'un düşmemesi için büyük gayret sarf etti. Dicle Muharebesi'nde büyük zayıf verilmesine karşın, İngiliz kuvvetleri durdurulabildi⁹. İngilizler petrol kaynakları sebebiyle önem arz eden

1. İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, İstanbul 2003, s.48.

2. Suat Akgül, **Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı**, Ankara 2001, s.27-30.

3. 6.Ordu'nun kuruluşu ve daha sonra meydana gelen değişiklikler hakkında geniş bilgi için bkz: Orhan Avcı, **Irak'ta Türk Ordusu**, Ankara 2004, s.29-33; İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Ankara 1993, s.165-173.

4. Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, İstanbul 1968, s.160; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış** (Çev: Mehmet Harmanacı), İstanbul 1994, s.192-195.

5. Türk-İngiliz mücadelesi hakkında geniş bilgi için bkz: Taylan Sorgun, **Halil Paşa, Bitmeyen Savaş**, İstanbul 1972, s.153-197; Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.155-157; Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi, III/3**, Ankara 1983, s.106-110.

6. Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, s.161-166.

7. Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, s.212.

8. Akgül, **Musul Sorunu ve Nasturî İsyanı**, s.30-32.

9. Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi, IV**, İstanbul 1991, s.292.

Musul'a yaklaşmışlardı, ama işgal edememişlerdi. Tam o günlerde Mondros Mütarekesi imzalandı. Artık taraflar arasında yeni bir dönem ve mücadele başlayacaktı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, dört yıldır süren savaşa son verirken, aynı zamanda Osmanlı silâhlı kuvvetlerinin de yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılıyordu. Mondros Mütarekesi'nin 5. Maddesi ilk olarak sınırların güvenliği ve asayişin korunmasının dışında kalan askerlerin terhis edilmesini, birlik sayısının düşürülmesini ve nihayet teşkilâtın yeniden yapılandırılmasını ön görüyordu¹⁰. Zira Osmanlı silâhlı kuvvetleri savaş sırasında 67 tümenlik bir güce ulaşmıştı¹¹. Yeni dönemde bu gücün barış dönemine uygun şekilde küçültülmesi ve yapılandırılması gerekiyordu. Bu çalışmanın taraflarından biri de Irak Cephesi'nde konuşlandırılmış olan 6. Ordu idi.

Terhis

3 Kasım 1918'de İrade-i Seniyye'nin yayınlanmasıyla terhis için ilk adım atıldı¹². Harbiye Nezareti, 5 Kasım'da gerekli talimatnameyi ordu komutanlıklarına göndererek terhisi fiili olarak başlattı¹³. Talimat gereğince ilk olarak 1866-1884 (R. 1282-1300) doğumlular, 27 Kasım 1918'de 1885-1894 doğumlular (R. 1301-1309)¹⁴ ve son olarak 8 Ocak 1919'da 1899-1901 (R. 1314-1316) doğumluların terhisi için emir verildi¹⁵.

Terhisin plânlanan zaman içinde tamamlanabilmesi için bir takım hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Bunlar şöyle sıralanabilir:

10. Mütareke görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s.33-62.

11. *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, (TİH)*, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1999, s.255.

12. *HADİSAT*, 5 Teşrin-i Sani 1334/5 Kasım 1918, Nr:17; *İKDAM*, 7 Teşrin-i Sani 1334/ 7 Kasım 1918, Nr:7808.

13. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kataloğu (BOA, DH/İ-UM), 4-2/3-5; *İKDAM*, 8 Teşrin-i Sani 1334/ 8 Kasım 1918, Nr:7809.

14. *HADİSAT*, 28 Teşrin-i Sani 1334/28 Kasım 1918, Nr:40.

15. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi, *İstiklâl Harbi Kataloğu (ATASE, İSH)*, K.174, G.45, B.45-1.

1. Yeterli hizmet veren bir menzil teşkilâtı meydana getirmek.
2. Gerekli miktarda lokomotif ve vagon tedarik etmek.
3. Düzenli tren seferleri yapmak.
4. Erzak temin etmek.
5. Trenler için gerekli odunu sağlamak.
6. İngilizlerin olası engellemelerine karşı önceden gerekli önlemler almak.

Bu hususlarla ilgili çalışmalar ve ortaya çıkan aksaklıklar terhisin başlangıcından sona erdiği tarihe kadar devam ettiği için 6. Ordu'yu derinden etkilemiştir.

6. Ordu Komutanlığı, Harbiye Nezareti'nden aldığı emir doğrultusunda bir yandan Musul Vilâyeti'ni boşaltırken, diğer yandan da terhisi sorumsuz şekilde yürütmek için çalışmalara başladı. Ali İhsan Paşa, içinde bulunduğu askerî zorunluluktan dolayı Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasına öncelik verdiği için, 1866-1884 doğumluların terhisini ancak vilâyeti boşalttığı tarih olan 15 Kasım 1918'da başlattı. Terhisle ilgili olarak birliklere verilen emirde; nakil vasıtalarının yetersizliği göz önünde bulundurularak, yakın vilâyetlerden celp edilmiş olan erlerin derhal yola çıkarılması istendi. Ali İhsan Paşa, aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta; terhise başlandığını haber vererek, uzak vilâyetlere gönderilecek erler için Katma'dan Konya'ya kadar hizmet verecek menzil teşkilâtının kurulması gerektiğini belirtti. Ayrıca adı geçen istasyonlar arasında haftada en az iki tren seferi yapılması için hazırlıklara başlanmasını talep etti¹⁶. Yazıya istinaden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tren seferlerinin nasıl yapılacağı üzerinde bir rapor hazırlattı. Rapora göre günde 1500 erin taşınabilmesi için iki trene gerek vardı. İslâhiye-Durak ve Durak-Ereğli arasında yapılması öngörülen her bir sefer için 200 ton, yirmi sefer için 4000 ton oduna ihtiyaç vardı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 16 Kasım'da 2. Ordu Komutanlığı'ndan Pozantı bölgesinde bulunan 7000 ton odunun belirtilen hatta geti-

16. ATASE, İSH, K.3, G.18, B.18-1.

rilmesini ve bunun için bir amele taburunun görevlendirilmesini emretti¹⁷. Erkân-ı Harbiye, menzil teşkilâtının da en kısa sürede kurulması için ilgili şubelere gerekli emirleri aynı gün vermeyi de ihmal etmedi.¹⁸

Bütün bu yazışmalara ve verilen emirlere rağmen, ne tren seferleri, ne de menzil teşkilâtı istenilen şekilde hayata geçirildi. 6. Ordu Komutanlığı, çoğu batı vilâyetlerine gidecek olan terhis erlerini mevsim şartlarından dolayı kara yoluyla sevk edemeyeceğini dikkate alarak Nusaybin-Akçakoyunlu demiryolu hattını kendi imkânlarıyla işletmeye başladı. Buna karşı Akçakoyunlu-Katma arasında henüz Yıldırım Orduları Komutanlığı'nca menzil teşkilâtı kurulmamıştı. Üstelik Katma'dan Konya yönüne hangi tarihlerde tren işletildiği de bildirilmemişti. Bu yüzden 19 Kasım'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda yukarıda belirtilen iki sorunun bir an evvel çözüme kavuşturulması, aksi takdirde terhiste gecikmelerin kaçınılmaz olduğu bildirildi.¹⁹

Terhis hususunda yaşanan sıkıntının bir başka boyutunu da İngilizlerin demiryollarında yaptıkları kontroller meydana getiriyordu. İngilizlerin trenlerde silâh nakledildiğini ortaya atarak seferleri geciktirmeleri üzerine 24 Kasım 1918'de Suriye İngiliz Ordusu Başkomutanlığı'na başvuruda bulunularak hem tren seferleri, hem de menzil teşkilâtlarının çalışmalarına kolaylık sağlanması istendi.²⁰

Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen, ağır da olsa terhiste ilerleme sağlanıyordu. 25 Kasım 1918 itibarıyla Mardin-Urfa-Birecik-Diyarbakır hattına çekilen birliklerde 1885-1894 doğumlu 6500, 1899-1901 doğumlu 1100'er terhis edilmeyi bekliyordu.²¹

Ali İhsan Paşa terhisi düzene sokmak, sevkiyatı hızlandırmak ve aynı zamanda 1885-1894 doğumluların da terhisini içeren yeni bir tamim yayınladı: "*Kıtaattan Diyarbakır, Elaziz, Van, Bitlis, Erzurum, Sivas Vilâyetli olan*

17. ATASE, İSH, K.128, G.65, B.65-1.

18. ATASE, İSH, K.3, G.18, B.18-2, 3.

19. ATASE, İSH, K.3, G.19, B.19-1.

20. ATASE, İSH, K.253, G.18, B.18-2.

21. ATASE, İSH, K.2, G.134, B.134-1.

301-309 dahil tevellüdlü efrad dahi 82-300 tevellüdlü efradın terhisi hakkında emir ettiğim gibi şerait dahilinde hemen terhis edilerek miktarı bana bildirilecektir. Nusaybin ve şarkındaki kıtaattan olan efrad evvela Nusaybin'de ve Resulayn civarındaki kıtaattan olanlar evvela Mardin'de toplanarak miktarı bana verilecek ve bade kafile halinde sevk edilecektir. 2. Fırka Van, Bitlis vilâyetlerine ait efradını Siirt üzerinden diğerlerini Midyat üzerinden Diyarbakır'a göndermelidir. Menzil ve şimendifer hizmetine haleb gelmemek için 301-309 tevellüdlü efraddan icap eden miktarını menzil müfettişliği ve hat komiserliği silâh altında bulunduracak ve bakayasını terhis edecektir. Bunlar orduya bildirilecektir".²²

Bu emir çerçevesinde yedek subaylar ile jandarmada istihdam edilen subaylar için de terhis emri verildi. Tamimle birlikte karayoluyla Anadolu'ya gönderilecek erler için Cizre ve Nusaybin, demiryoluyla gidecekler için Mardin toplama merkezi haline dönüştürüldü. Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezareti'ni bilgilendirdiği yazısında; hem asker, hem erzak nakli için trene son derece ihtiyaç duyulduğunu, tren seferlerinin şimdiye kadar arzulanan sayıya çıkarılmadığı için birliklere genel terhis emri veremediğini, buna karşın doğu vilâyetlerinden celp edilen erleri karayoluyla Diyarbakır ve Siirt üzerinden gönderdiğini, birlikler devamlı hareket halinde olduğu için bunların sayısı hakkında henüz ellerine kesin bir bilginin ulaşmadığını bildirdi²³. Sonradan komutanlığa gönderilen yazılardan orduda 9000-9500 er (1895-1901 doğumlu) ve 936 subayın kaldığı tahmin ediliyordu²⁴.

Terhis kapsamında sadece Anadolu vilâyetlerinden celp edilmiş erler memleketlerine gönderilmiyordu. Arap kökenli erler de, Musul'un boşaltılmasına bağlı olarak memleketlerine gönderiliyordu. 15 Kasım 1918 itibarıyla Bağdat ve Musul doğumlu 2142 er terhis edildi²⁵. Bu arada Suriyeli ve Halepli 433 subay ve er de Nusaybin'de toplatılarak Cerablus'a kadar trenle, buradan da karayoluyla memleketlerine gönderildi²⁶. Terhis erleri-

22. ATASE, İSH, K.2, G.95, B.95-1.

23. ATASE, İSH, K.3 G.20, B.20-4.

24. ATASE, İSH, K.2, G.142, B.142-1.

25. ATASE, İSH, K.2, G.56, B.56-2; ATASE, İSH, K.3, G.20, B.20-3.

26. ATASE, İSH, K.114, G.124, B.124-1.

nin son kafilesi 1899-1901 doğumlular da Mart ayı başlarında terhis edildi. Böylelikle bu tarihten itibaren 6. Ordu'da Arap kökenli er kalmamış oldu.²⁷

29 Kasım 1918'de 1866-1884 doğumlu Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakırlı erlerin orduyla ilişkileri tamamen kesildi. Aynı tarih itibariyle 1885-1894 doğumların terhisi ise devam etmekteydi. Doğu vilâyetlerinden olanlar kara yoluyla sevk edilirken, Urfa, Maraş ve Adanalı erler Cerablus'un batısına kadar tren seferleri mümkün olduğunda terhis edilmek üzere bekletiliyordu. Bunun dışında kalan Batı Anadolu lu erler düzenli tren seferleri yapıncaya kadar sevkıyat kapsamının dışında tutuldu. Batıya doğru er sevkıyatı için mutlak surette Adana vilâyetinin elde bulunması gerekiyordu. Aksi takdirde kış mevsiminin olumsuz şartlarına bakılmaksızın bunların da kara yoluyla gönderilmesi gerekecekti ki, bu durumda çok sayıda er soğuktan ve hastalıktan ölebilirdi. Ali İhsan Paşa, vilâyetin işgal edilebileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak, Harbiye Nezareti'nden yeni sevkıyat yolları bulunmasını talep etti²⁸. Esasında terhisi yavaşlatan bir başka unsurda İngiliz makamlarının ve kontrol subaylarının izledikleri olumsuz yaklaşımdı. Aslında terhisin kısa sürede tamamlanması İngilizlerin çıkarlarına uygundu. Çünkü terhis tamamlandığında, ordunun yeniden yapılanma sürecine bağlı olarak silâhsızlanma çalışmaları başlatılacaktı. İngiliz makamları, 6. Ordu'nun dışında gelişen ve terhisi geciktiren sebepleri görmek yerine, komutanlığı Anadolu'ya silâh sevk etmek için terhisi kasten geciktirmekle suçluyordu. İddiaya göre; Komutanlık Antep ve Maraş'ta direniş hareketini örgütlemek amacıyla Adana yönüne giden trenlerle silâh ve cephane sevk ediyordu. Ali İhsan Paşa, 23 Aralıkta iddialara cevap vererek; Ordunun sorumluluk bölgesinde ahaliye kesinlikle silâh dağıtılmadığını, Antep ve Maraş'ta gizli amaçla herhangi bir çalışma yapılmadığını, Adana yönüne gönderilen trenlerde asla silâh ve cephane sevk edilmediğini ifade etti. Aynı yazıda terhiste karşılaşılan sorunlar hakkında ise şu bilgiler verilmekteydi:

27. ATASE, İSH, K.185, G.36, B.36-2.

28. ATASE, İSH, K.2, G.136, B.136-1.

1- Altıncı Ordu'nun elindeki imkânlar ancak Cerablus'a kadar haftada bir tren seferi yapmaya yetmektedir.

2- Cerablus'tan sonra düzenli tren seferleri yapılmazsa Batı Anadolu'ya gidecek 6000 er sevk edilemeyecektir.

3- Cerablus-Adana hattı İngiliz işgalindeki araziden geçtiğinden, sevkiyat sırasında olumsuzluklar yaşanmaması için komutanlık elinden gelen her türlü çabayı sarf etmektedir.

4- Altıncı Ordu Komutanlığı, İngilizlerle olan ilişkilerde bir sorun çıkarmaması için gayret ederken, aynı iyi niyet karşı tarafta bulunmamaktadır. Bir İngiliz generali Antep ve Urfa'da incelemeler yapmaktadır. Generalin görevi, yetkileri hakkında komutanlığa bilgi verilmemiştir. General muhtemelen İngiliz Yüksek Komiserliği'nin halka silâh dağıtıldığına ilişkin iddiasını doğrulayacak delil bulmak amacıyla.²⁹

İngilizler sadece yalan iddialarla yetinmiyorlardı. Terhisi geciktirmek için fiili engellemelerde de bulunuyorlardı. Katma yönüne giden trenler, silâh ve cephane aranacağı gerekçesiyle günlerce bekletiliyordu. Bu durum da terhiste ciddi gecikmelere neden olmaktaydı. Bundan başka Yarbay Kiling ve Binbaşı Aleksandır adlı iki İngiliz subayı pek çok vagona el koymuş, yapılan girişimlere rağmen bunlar iade edilmemişti. Bu şekilde Halep ve Katma hatlarında el konulan veya geri dönmesine izin verilmeyen 2 lokomotif ve 77 vagon bulunuyordu. Bütün bunlar uzaktan yakından iyi niyetle açıklanacak hareketler değildi.³⁰

Ali İhsan Paşa, 9 Ocak 1919'da Adana Hat Komiserliği'ne gönderdiği yazıyla; sevkiyatın tıkandığı Cerablus-Adana hattında tren seferlerinin talebi karşılması için en az 1000 kişiyi nakledecek şekilde lokomotif ve vagonun hizmete hazır hale getirilmesini önerdi.³¹

Vagon sıkıntısının dışında terhisi içinden çıkılmaz bir sorun haline dönüştüren gelişme General Allenby'nin notasına dayanarak bölgede gerçek-

29. ATASE, İSH, K.8, G.60, B.60-1, 2.

30. ATASE, İSH, K.6, G.110, B.110-1.

31. ATASE, İSH, K.6, G.110, B.110-1.

leştirilen İngiliz işgalleriydi. 22 Şubatta Maraş, 27 Şubatta Birecik, 16 Martta Harapnaz ve Telebyaz istasyonları işgal edilerek 6. Ordu'nun sevk sırasında kullandığı yollar ve özellikle Cerablus'un doğusundaki demiryolu hatları işlemeze hale getirildi³². Bu durumda terhisin uzaması kesin bir hal almış oluyordu. İşin garip tarafı işgallere yeşil ışık yakan General Allenby'nin Osmanlı Hükûmeti'nden terhisin bir an önce bitirilmesini istiyor olmasıydı. İngilizlerin amacı mütarekenin açık bir hükmü olan terhisin yapılmadığını öne sürerek Osmanlı Hükûmeti'ne karşı -işgal seçeneği dahil- yeni yaptırımlar uygulayabilmektir³³. Şurası bir gerçektir ki, istasyonların işgal edilmesi ve demiryollarının işletme hakkının İngilizlerin eline geçmesi terhisi olduğu kadar, birliklerin disiplinini de olumsuz yönde etkilemekteydi. Zira Harbiye Nezareti 8 Ocak 1919'da 1899-1901 doğumluların terhisi için emir vermiş olmasına rağmen, komutanlık tarafından 14 Mart 1919'da gönderilen yazıda; 1885-1894 doğumluların terhisinin ancak Nisan ayı ortalarında tamamlanacağı, bu gecikmeden dolayı 1899-1901'li-lerin terhisine başlanamadığı, bu yüzden birliklerde firarların arttığı ifade edilmekteydi.³⁴

Bir yanda işgallerden ve nakliye vasıtalarının yetersizliğinden, diğer yanda firarların artmasından dolayı 6. Ordu Komutanlığı, 1899-1901 doğumluların terhisinin bahara bırakılması teklifini yavaş yavaş dile getirmeye başladı.

Ali İhsan Paşa, 4 Ocak 1919 tarihli telgrafında; 1899-1901 doğumluların terhis edilmesi halinde orduda 1895-1898 doğumlu toplam 4600 erin kalacağını, bu mevcutla hizmetlerin yerine getirilemeyeceğini, ahalinin askerliğe sıcak bakmadığını, bu sebeple birliklerin takviyesinin mümkün olmadığını ifade etmekteydi³⁵. 14 Mart 1919'da ordu mevcudundaki yetersizlik gerekçe gösterilerek 1899-1901 doğumluların terhisinin geciktirilmesi teklifi açıkça dile getirildi³⁶. Harbiye Nezareti istekleri haklı bularak

32. TİH, I, s.150.

33. ATASE, İSH, K.21, G.43, B.43-3.

34. ATASE, İSH, K.12, G.112, B.112-1.

35. ATASE, İSH, K.12, G.69, B.69-1.

36. ATASE, İSH, K.12, G.112, B.112-2.

1899-1901 doğumlarının terhis tarihinin belirlenmesini 13. Kolordu Komutanlığı'nın yetkisine bıraktı³⁷. Kolordunun üzerine düşen görevleri yerine getirmek amacıyla terhisi geciktirmek istemesi, İngiliz Kuvvetleri Başkomutanlığı'na tepkiyle karşılandı. Başkomutanlığa göre; kolordu komutanlığı silâh sayısını düşürmemek için terhisi kasıtlı olarak ertelemekteydi. Böylelikle bütün dikkatler terhisle ilgili sorunlara yönlendirilmekte ve silâhlar herhangi bir İngiliz kontrolüne maruz kalmadan Anadolu'nun iç kesimlere gönderilmekteydi. Harbiye Nezareti, İngilizlerin endişesini gidermek için birkaç kez girişimde bulunduysa da, İngiliz Başkomutanlığı, terhisin eksiksiz tamamlanmasında ısrar etmeyi sürdürdü³⁸.

İşgallerin terhisi ne denli olumsuz etkilediği birkaç gün içinde iyice ortaya çıktı. İngiliz kuvvetleri Adana yönüne giden ve terhis erleriyle dolu trenleri gasp ettikleri gibi, Konya-İstanbul hattında yaşanan aşırı yoğunluğu gerekçe göstererek trenlerin hareketine izin vermemeye başladılar. Bunun üzerine komutanlık, Batı Anadolu'dan celp edilen askerlerin sevkinden vazgeçerek, sadece Adana ve Antep'te terhis erlerini Cerablus'tan önceki istasyon olan Arappınarı'na (Şimdiki Mürşitpınar) trenle, buradan da yaya olarak memleketlerine sevk etmeye başladı³⁹. Kolordu Komutanlığı terhisin tamamlanması hususunda aldığı kesin emir yüzünden İngilizlerin tutumunda bir yumuşamaya gidip gitmemesine bakmaksızın terhis erlerini Arappınarı'na kadar trenle, buradan da kara yoluyla sevk etmeyi sürdürdü. Kolordu Komutanlığı'nın 4 Nisan tarihli yazısına göre bu metotla sevkîyat Nisan ortalarında son bulacaktır⁴⁰. Büyük zorluklara ve engellemelere karşın terhis 20 Nisan 1919'da son buldu⁴¹.

Ordu Mevcudu

Mütareke gereği küçültülen 6. Ordu'da terhis sonrası ne kadar er ve subay kalacağı ve bunun barış teşkilâtında öngörülen miktarı karşılayıp, kar-

37. ATASE, İSH, K.12, G.115, B.115-2.

38. ATASE, İSH, K.12, G.112, B.112-2.

39. ATASE, İSH, K.12, G.115, B.115-1; ATASE, İSH, K.185, G.36, B.36-1.

40. ATASE, İSH, K.136, G.3, B.3-3.

41. ATASE, İSH, K.85, G.22, B.22-3.

şılamayacağı hem Harbiye Nezareti'ni, hem de ordu komutanlığını düşündürmekteydi. Çünkü, terhis sırasında meydana gelecek gecikmeler firarları artırabilir, böylelikle ordu mevcudu teşkilât için öngörülen miktarın altında kalabilirdi. Kaldı ki, savaşın getirdiği bezginlik orduda ciddi disiplin-sizliklere yol açmıştı. Her ne kadar Ali İhsan Paşa, komutayı ele aldıktan sonra, bir takım önlemlerle bunun önüne geçmişse de mütarekeyle birlikte herkes bir an önce memleketine dönmeyi istiyordu. Bu ruh hali ister istemez disiplini olumsuz etkilemekteydi. Bütün bunlara karşın sorunlu bir bölgede bulunan 6. Ordu'nun sorumluluklarını tam olarak yerine getirmesi için mevcudunu koruması gerekiyordu.

6. Ordu Komutanlığı, mütarekenin hemen arkasından bir yandan Musul'u boşaltırken, öbür yandan da orduyu barış teşkilâtında ön görülen yapıya dönüştürmeye çalışıyordu. 25 Kasım 1918'de birliklerin büyük kısmı Mardin-Urfa-Birecik-Diyarbakır hattına çekildi. Çekilen birliklerde 1885-1894 doğumlu 6500, 1895-1898 doğumlu 1800 ve 1899-1901 doğumlu 1100 erin bulunduğu tespit edildi⁴². Bu durum iki gerçeği de ortaya çıkarmakta idi. Birincisi komutanlık 1282-1300 doğumluları terhis ederken, diğer grubu (1301-1309) henüz terhis edememişti. İkincisi ise, terhis edilmesi gerekenler de gönderildiğinde ordu mevcudu barış teşkilâtında öngörülenin altında kalacaktı. 4 Aralık 1918'de ise ordu mevcudun yetersizliği bir vakıa olarak ortaya çıktı. Zira bu tarihte menzil teşkilâtı da dahil olmak üzere birliklerde 1895-1901 doğumlu tahminen 9000-9500 ere karşılık toplam 936 subay ve askerî memur kalmıştı. Bunların da dağılımı şöyleydi: 1 Erkân, 121 Ümera, 579 Subay, 20 İmam, 137 Hesap Memuru, 40 Askerî katip ve 36 İnzibat⁴³. Bu sayı içerisinde terhis edilmesi gereken 1899-1901 doğumlu ihtiyat subay ve erlerinin fazla olduğu düşünülürse mevcudun ne denli tehlikeli seviyede olduğu anlaşılır.

Ordu mevcudunun hızla azalması sebebiyle silâhların temizlenmesi ve hayvanların tımar edilmesi dahi önemli bir sorun olmaya başladı⁴⁴. Bu durum 4 Ocak 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta bütün çıp-

42. ATASE, İSH, K.2, G.134, B.134-1.

43. ATASE, İSH, K.2, G.142, B.142-1.

44. ATASE, İSH, K.2, G.46, B.46-3.

laklığıyla ortaya koyuldu. Ali İhsan Paşanın dikkat çektiği hususları şöyle maddeleştirmek mümkündür:

- Ordu emrinde 1895-1898 doğumlu toplam 4600 er mevcuttur.
- Bunların 1000 kadarı menzil teşkilâtında görev yapmaktadır.
- Bu erlerde birliklere verileceklerini anlar anlamaz firar etmeye başlamıştır.
- Bunlarla birlikte orduda firar edenlerin sayısı 3000'e yükselmiştir,
- Nizami birlikler hem mevcut, hem donanım itibariyle öngörülenin çok altındadır.
- Ahali askerliğe sıcak bakmamaktadır. Bu yüzden birliklere er temin edilememektedir.
- Bu durum dikkate alınarak 6. Ordu 1899-1901 doğumluların terhisinden muaf tutulmalıdır⁴⁵.

Osmanlı silâhli kuvvetlerinin barış teşkilâtına göre; bir tümen toplam 2020, kolordu karargâhı ise 1567 erden oluşmalıydı⁴⁶. Buna göre iki tümen meydana gelen 6. Ordu'nun 1567+2020+2020=5607 ere sahip olması gerekiyordu. Diyarbakır Menzil Müfettişliği, Askere Alma Şubeleri ve demiryolu hatlarında hizmet veren erler de bu sayıya eklendiğinde mevcudun 9000-9500 civarında bulunması lazımdı. Bu husus Harbiye Nezaret-i'ne gönderilen telgrafta şöyle yer alıyordu:

"1- Muvakkat hazeri kadroya ve kolordunun nizamî harbi teşkilâtı hakkında Nezaretten bildirilen esasata nazaran ahz-ı asker dahil kolorduda 1073 zabıt ve memurin-i askerîye, 9253 nefer bulunması lazımdır. Şu anda 770 zabıt, 6773 nefer vardır. Demirbaşlar ve menzillerde ki efrad yerli ve lağv üzerine bunların firarları hemen hemen muhakkak olduğundan 314-316 tevelliütliülerden ve uzak yerlerdeki efraddan bir kısmı terhis edilememiştir. Bu halde bile 300 zabıt, 3253 nefer noksanımız var demektir.

45. ATASE, İSH, K.12, G.69, B.69-1, 2.

46. ATASE, İSH, K.27, G.35, B.35-1.

“2- Topçu ve muhabere ve istihkam kısımlarında eksik çoktur. Hizmetler yetersizdir...

“3- İkinci fırkada sınıf-ı muhtelifeden 1100 nefer vardır. Bunun 701 neferi piyade ve makineli tüfektir. Beşinci fırkada 1172 nefer mevcuttur. Bunun 800 neferi piyade ve makineli tüfektedir. Cem’ân kolorduda muharip olarak 1200 nefer vardır. Mütebâki 4800 gayr-i muhariptir.

“4- İlaş sıkıntısı vardır. Bu yüzden kıtalar sık sık hareket halindedirler. Bu yüzden kadroda belirtilen tabur nefer sayısına hiçbir zaman ulaşılamıyor”.⁴⁷

Ordunun mevcudunu artırmaya yönelik her türlü girişim ise İngilizler tarafından mütarekeye aykırı olduğu gerekçesiyle engellendi. Üstelik 1895-1898 doğumlulardan firari ya da bakaya kalanların birliklere sevk edilmesine şiddetle muhalefet edildi. Hükûmet 16 Nisan 1919’da bu yönde karar alarak firari ve bakayaların askere celp edilmesi uygulamasını yürürlükten kaldırdı⁴⁸. Böylelikle barış yapılıncaya kadar ordunun üzerine düşen görevleri silâh altında tuttuğu askerlerle yerine getirmesi kaçınılmaz oldu.

Yeni Konuş Merkezlerinin Belirlenmesi

Irak Cephesi’ni tutmakla görevlendirilmiş olan 6. Ordu, savaş boyunca büyük kayıplar vermiş olmasına rağmen, Musul Vilâyeti’nin büyük bölümünü elinde bulunduruyordu. Mütarekeden kısa süre önce ordu komutanlığına getirilen Ali İhsan Paşa da vilâyeti savunmak amacındaydı. Aksi taktirde Anadolu’nun büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağı bilincindeydi.⁴⁹

Osmanlı Hükûmeti’nin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak, 1918 yılı Ekim’inden itibaren mütareke için girişimlerde bulunması üzerine, İngiliz Hükûmeti Irak’taki kuvvetlerinden mütareke imzalanmadan önce vilâyetin işgal edilmesini istedi. İngiliz saldırısı 25 Ekimde başladı. Beklenen yardımın gecikmesi üzerine 6. Ordu daha fazla direnemeye-

47. ATASE, İSH, K.18. G.123. B.123-1. 2, 3.

48. ATASE, İSH, K.26. G.117. B.117-3.

49. Sabis, Birinci Dünya Harbi, IV, s.292.

rek Kerkük'ü boşalttı ve Musul şehrinin güneyinde yeni bir savunma hattı meydana getirdi.⁵⁰

Ali İhsan Paşa mütareke görüşmelerinin başladığı gün olan 27 Ekim tarihi itibariyle ordunun görevini ve tuttuğu hattı şöyle ifade ediyordu: “*Altuncu Ordu... Mardin-Diyarbakır-Harput-Sivas araba yolunu setr ve temin ve Halep'ten ilerleyecek düşmanın tesiri ile Van Gölü cenubuna atılmamak için peyderpey Musul Vilâyetini tahliye ederek Revandiz-Akra-Divek-Oytan-Nusaybin-Resûlayn-Telebâd-Birecik hattına çekilecek ve fakat mütareke vukûunu dikkate alarak Musul'u terk zamanını imkân nisbetinde tehiye gayret ederek mütarekede Musul'u elde tutmağa çalışacaktır*”.⁵¹

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı güne kadar üstün İngiliz kuvvetlerine karşı savunma savaşı yapan 6.Ordu büyük kayıplara uğradı. Birlikler mütemadiyen Musul'a ve Zaho'ya doğru çekildi. 31 Ekim tarihi itibariyle Ali İhsan Paşanın elde tutmaya büyük önem verdiği Musul, Osmanlı birliklerinin elindeydi. Dolayısıyla şehrin elden çıkması tehlikesi bertaraf edilmiş gibi gözüküyordu⁵². Fakat İngilizler farklı düşünüyorlardı. Mütareke yapılmış olsa da Musul işgal edilmeliydi. Bu sebeptendir ki, İhsan Paşanın savaş haline son vermek niyetiyle yapmış olduğu girişimleri geri çevirdiler. Üstelik şehrin ve hatta vilâyetin boşaltılmasını talep ettiler⁵³. Bu gelişme üzerine Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Musul'un boşaltılmasını kabul etmeyeceğini bildirdi⁵⁴. Ama Harbiye Nazırı ve hükûmet başkanı Ahmet İzzet Paşa, mütarekenin bozulmaması için Musul'un boşaltılabileceğine karar verdi⁵⁵. 3 Kasım'da Musul'a gelen General Cassel, Musul'un boşaltılmasıyla yetinmeyeceklerini ortaya koydu. Ona göre Irak'ın kuzey sınırı Osmaniye-Siverek- Silvan-Siirt hattından geçmekteydi. General Cassel, mütarekenin 16. maddesine dayanarak Irak içerisinde kalan bütün birliklerin ve bunlara ait askerî malzemelerin tesli-

50. Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, IV, s.303-306.

51. Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, IV, s.307.

52. *TİH*, I, s.109.

53. *ATASE, İSH*, K.1, G.6, B.6-1.

54. *ATASE, İSH*, K.1, G.6, B.6-5.

55. *ATASE, İSH*, K.1, G.6, B.6-9,10.

mini istedi⁵⁶. Ali İhsan Paşa, Cassel'e şiddetle itiraz ederek hükûmetinden emir almadıkça Musul'u boşaltmayacağını ifade etti⁵⁷. Ali İhsan Paşanın direnmesine karşın İngilizler de vazgeçmek niyetinde değillerdi. General Marshall bu kez General Kabel'i Musul'a gönderdi. Kabel, General Marshall'ın 2 Kasım tarihli mektubunu getirdi. Mektupta; 7. ve 16. maddelerin mutlak surette uygulanacağı ifade edilmekteydi. Ali İhsan Paşa buna da gerekli cevabı verdi⁵⁸. Ali İhsan Paşanın tepkisi üzerine General Cassel'in komutasındaki İngiliz kuvvetleri, General Marshall'ın emriyle 4 Kasım'da ileri harekât başlattı. Ali İhsan Paşa taraflar arasında bir çatışmaya yol açmamak için birlikleri kontrollü olarak Musul şehrine çekerek, şehir savunmasına hazırlandı. Gelişmelerden Ahmet İzzet Paşayı da haberdar etti. Ahmet İzzet Paşa alınan önlemleri takdir etmekle beraber mütarekenin bozulmasına meydan vermemek için Musul şehrinin terk edilmesini emretti⁵⁹. 7 Kasım'da General Marshall maiyetiyle Musul'a geldi⁶⁰. General, Musul'un derhal boşaltılmasını, bu yapılmadığı takdirde şehre zorla gireceklerini ve 6. Ordu'yu mütarekeyi bozan taraf olarak kabul ve ilân edeceklerini belirtti. General, isteğini mütarekenin 7. maddesine dayandırmayı da ihmal etmedi⁶¹. Ali İhsan Paşa, hükûmetten aldığı emri göz önünde bulundurarak, iki devlet arasında yeni bir savaşa meydan vermemek için şehri boşaltacağını ifade etti. Buna karşılık General Marshall, şehrin değil, bütün Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasını istedi⁶². Uzun tartışmalardan sonra Musul Vilâyeti'nin 15 Kasım'a kadar boşaltılmasına karar verildi.⁶³

General Marshall bizzat kendisinin yaptığı mutabakatı hiçe sayarak 8 Kasım'da Musul'un işgalini emretti. Osmanlı kuvvetleri tahliyeye henüz başlamışlardı ki, küçük bir İngiliz birliği şehre girerek vilâyet konağına kendi bayraklarını çekti. Ali İhsan Paşa bu durumu protesto ederek, 9 Kasım'da

56. ATASE, İSH, K.1, G.14, B.14-1.

57. ATASE, İSH, K.1, G.14, B.14-2.

58. ATASE, İSH, K.1, G.13, B.13-11,12.

59. Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, IV, s.317.

60. Generalin maiyetinde I. İngiliz Kolordusu Komutanı General Kop, 18. Tümen Komutanı General Fanshawe ve Irak Siyasî Memuru Yarbay Wilson bulunuyordu (TİH, I, s.120).

61. ATASE, İSH, K.1, G.23, B.23-1.

62. TİH, I, s.120.

63. ATASE, İSH, K.1, G.23, B.23-1.

Nusaybin'e hareket etti⁶⁴. Musul Vilâyeti'ndeki birlikler de Aralık ayı başlarında vilâyeti tamamen boşaltarak Diyarbakır Vilâyeti'ne çekildi⁶⁵.

Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasına bağlı olarak birliklerin yeni konus merkezlerinin tespit edilmesi gerekiyordu. Bu hususların belirlenmesi ve uygulamaya konulması Harbiye Nezareti'nin onayıyla Ordu Komutanlığı'nın yetkisine bırakıldı. Ali İhsan Paşa 9 Kasım'da gönderdiği telgrafta yeni durumla ilgili çalışmalara başlandığını bu kapsamda; Musul Vilâyeti'nin boşaltılması ve Diyarbakır Vilâyeti'ne çekilme işlemlerinin 15 Kasım'da tamamlanmasının plânlandığını, bu plân dahilinde ilk olarak 5. Tümen'in Musul'dan hareket ettirildiğini, 2. Tümen'in bir kısım birliklerinin Musul'a ulaştığını ifade ettikten sonra, Ordu karargâhının Mardin'e nakledilmekte olduğunu bildirdi⁶⁶. Harbiye Nezareti muhtemelen bu bilgileri yeterli görme-yerek 11 Kasım'da daha geniş bilgi verilmesini istedi⁶⁷. Ali İhsan Paşa erte-si gün daha ayrıntılı bilgiler içeren telgrafı gönderdi: "*Ordu çekildikten son-ra Diyarbakır Vilâyeti hududunun Musul'a kadar setri temin edecek, bölge-deki şekaveti ortadan kaldıracak. 5. Fırka kısm-ı külliyesi ile Nusaybin'de bulunarak sınırı tutacak, yapılacak tecavüzleri ve Diyarbakır vilâyetine kar-şı müdahaleleri engelleyecektir. Süvari Livası Fırat'a kadar olan şimendü-fer hattını muhafaza ve cenuptan urbana karşı Diyarbakır vilâyetini ve Ur-fa Sancağını setri temin edecektir. Ordu karargâhı şimdilik Nusaybin'de olacaktır. Ordu Menzil Müfettişliği Diyarbakır'a nakledilecektir*"⁶⁸.

Yazıdan Ali İhsan Paşanın, Anadolu'nun savunulması için mütareke ön-cesi Musul Vilâyeti'ne verdiği önemi şimdi Diyarbakır Vilâyeti'ne verdiği ortaya çıkmaktadır. Yalnız arada bir fark vardı. İngiliz baskısı göz önüne alındığında Musul Anadolu'nun savunulması noktasında bir ileri karakol gibi telâkki ediliyordu. Fakat şimdi bu durum ortadan kalkmıştı. Plân, Anadolu'nun asıl parçası olan Diyarbakır Vilâyeti'nden taviz verilmemesi üzerine bina edilmişti. Bu sebeptendir ki, ordunun önemli kısmı vilâyet da-hilinde konuşlandırılacaktı.

64. ATASE, İSH, K.1, G.29, B.29-2.

65. TİH, I, s.131.

66. ATASE, İSH, K.2, G.43, B.43-1.

67. ATASE, İSH, K.2, G.46, B.46-1.

68. ATASE, İSH, K.2, G.46, B.46-2, 3.

Harbiye Nezareti'nin 12 Aralık 1918'de hazırladığı ve kolorduların teşkilâtını gösteren cetvele göre 6. Ordu'ya iki tümen bağlanmıştı. 2. Tümen 1, 6 ve 18. Alay, 2. Tümen Süvari Alayı ile 2. Sahra Topçu Alayı'ndan oluşturulurken, 5. Tümen 14, 15, ve 24. Alay, 5. Tümen Süvari Alayı ile 5. Sahra Topçu Alayı'ndan meydana getirildi⁶⁹. Alayların konuş merkezleri ise şöyle sıralanıyordu:

6. Alay Şırnak'ta, 18. Alay Diyarbakır Vilâyeti dahilinde Midyat'ta, 2. Süvari Alayı Nusaybin'de, 2. Sahra Topçu Alayı Ergani'de, 2. Tümen Karargâhı Urfa ve Cizre'de, 5. Tümen Süvari Alayı Birlikleri Nusaybin, Demirköprü, Ergani'de, 15. Alay Döker ve civarında. Musul ve Çöle karşı emniyet hizmetinde, 24. Alay Ergani, Resulayn, Telabriz ve Nusaybin'de, 12. Alay Diyarbakır, Harran, Suruç ve Urfa'da, 5. Tümen Karargâhı Nusaybin'de, Ordu Karargâhı Nusaybin'de⁷⁰.

Ali İhsan Paşa, 23 Ocak 1919 tarihli telgrafında ise birliklerin konuş merkezlerinin tespitine etki eden sebepleri şöyle sıralıyordu: "*Altıncı Ordu'nun vaziyet-i hazırısı Anadolu'daki diğer kolorduların garnizonlarına nakis olamaz. Altıncı Ordu kıtaatının kısm-ı külliyesi evvelce arz olunan esbabdan dolayı Telabruz-Resulayn-Cizre hattındadır. İngilizler birer bahane ile hatta doğru ilerlemeğe çalışıyorlar. Mütarekede Vilâyât-ı Sitte ile ilgili bir madde bulunduğundan kıtalar mütemadiyen münasip yerlere gönderilmektedir. Daha vaziyet müşkül olduğu için kıtaatin hazeri garnizonları tayin etmemiştir.*"⁷¹. Ali İhsan Paşa yazının devamında yukarıda sıraladığı askerî sebeplerin dışında iase ve nakil imkânlarının da konuş merkezlerinin belirlenmesinde etkili olduğunu befirmi⁷².

Buna göre Ordu Komutanlığı'nın konuş merkezlerini belirlemede iki noktaya önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

1- İngilizlerin mütarekeye aykırı olarak sınırlara yönelik askerî harekât düzenlemesi,

69. ATASE, İSH, K.2, G.115, B.115-1, 2.

70. ATASE, İSH, K.56, G.40, B.40-1, 2.

71. ATASE, İSH, K.183, G.37, B.37-1.

72. ATASE, İSH, K.183, G.37, B.37-2.

2- İaşe sıkıntısının olmadığı ya da az olduğu yerler konuş merkezi olarak seçiliyordu. Bu yerin aynı zamanda stratejik bir yer olmasına dikkat ediliyordu.

1919 yılı Mart ayında konuş merkezleri yeniden tespit edilmek zorunda kalındı. Çünkü İngiliz kuvvetleri güney sancaklarını işgal edince 2. Tüme- ne bağlı birliklerin daha geriye alınması gerekti. Harbiye Nezareti'nin de uygun bulunduğu merkezler Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Beyin 3 Mart 1919 tarihli telgrafında şöyle belirtiliyordu: *"İngilizler faik kuvvetlerle gelmedikçe arazi terk edilmeyecek. Umum zabitanın müdir bulunması ve silâh patlatmaya da meydan verilmemesi icab edenlere mahremane bildi- rildi. Umur-ı devletleri vechile 2. Fırka terhis efradını Cizre, Midyat ve Sa- vur'da bırakarak evvela Dicle şimaline, Silvan muntıkasına çekilecek. Mid- yat'ta, Cizre'de taziyke maruz kalıncaya kadar hudut bölüğü gibi birer bö- lük bırakarak ve İngilizler Diyarbakır'ı da işgal ederlerse fırka kısm-ı küll- liyesiyle Bitlis istikametinde çekilecektir ve Diyarbakır'a karşı setr kıtaatı bırakacaktır. Bu hususa göre ihzarat yapılmaktadır. Her ne kadar Bitlis ve civarında erzak yok ise de 2. Fırka'da 310 ila 313 tevellüdlü (terhis efra- dı olmadan) 1000 nefer kalacağından bu efradı icabında mubayaa suretiy- le Bitlis civarında iaşe edebileceğimi ümid ediyorum. Bu babda şimdiden tahkikat yapılmaktadır."*⁷³

Temmuz 1919'da 5. Tümen Mardin ve civarında, 2. Tümen Siirt ve ci- varında, ordu karargâhı ise Diyarbakır'da olmak üzere, konuş merkezleri son halini aldı. Bundan sonra yapılan değişiklikler küçük çaplı ve süreli ni- telik arz etti.⁷⁴

Lağvedilen Birlikler

6. Ordu barış teşkilâtına göre yapılandırıldığında bir çok birliğin ve teşkilâtın lağvedilmesi doğal bir zorunluluktur. Çünkü savaş şartlarının bi- çimlendirdiği ordu yapısı barış döneminin ihtiyaçlarına göre şekillendiril- diğinde ister istemez pek çok teşkilât ve birliğe ihtiyaç kalmayacaktı. Baş-

73. ATASE, İSH, K.8, G.107, B.107-1.

74. ATASE, İSH, K.109, G.80, B.80-1.

ka hiç bir sebebe ihtiyaç duymadan tek başına terhis bile hatırı sayılır birliği işlemez hale getirdiğinden bu tür birliklerin lağvedilmesi gerekiyordu.

Birlikler belli bir süreç ve plân dahilinde lağvedilmesi gerekiyordu. Aksi taktirde asayiş ve sınır güvenliği gibi hayati görevlerde büyük ihmaller ve hatalar doğabilirdi. Bu süreç bir bölgeyi boşaltmak zorunda kalan 6. ve 9. Ordularda daha uzun olmuştur. Zira adı geçen ordular öncelikli olarak emir aldıkları bölgeleri boşaltacak, daha sonra yapılandırılacaktı. Üstelik birlikler tahliye edilecek bölgede dağınık halde bulunuyorlardı. Tahliyeye bağlı olarak erzak ve silâh depolarının da taşınması gerekiyordu. Bu sebeple 6. Ordu birlikleri kademeli olarak Diyarbakır Vilâyeti'ne çekildikten sonra lağvedilme süreci başlatıldı.

Esasında lağvetme işi tek bir yolla, yani birliklerin ortadan kaldırılması şeklinde yapılmıyordu. İkinci bir usül daha işletiliyordu. Birliklerin küçültülmesi veya mevcudu az olan birliklerin birleştirilmesi başvuru olan yollardan birisiydi. Örneğin bir alay –mevcudundaki azalma dikkate alınarak– bölük haline getirildiği gibi, iki ya da daha fazla bölük birleştirilerek yeni bir tabur ya da alay haline dönüştürülebiliyordu.

6. Ordu'da birliklerin lağvedilme süreci resmî olarak Musul Vilâyeti'nin boşaltıldığı 15 Kasım 1918'den itibaren başlatıldı. İlk olarak gönüllü müfrezeler ile İnşaat, Amele ve Hudut birlikleri lağvedildi. 20 Kasım 1918 tarihi itibarıyla lağvedilen birlikler şunlardı:

-Süleymaniye Hudut Taburu, Mamuze Hudut Bölüğü, Eğin Yerli Bölüğü, Çemişkezek Yerli Bölüğü, Elazığ, Dersim (Tunceli), Bitlis Seyyar Jandarma Taburları, 14. Tümen Mızıka Bölüğü, Sason, Musul, Bağdat İnşaat Taburları, Zaho Amele Taburu, Nusaybin Amele Taburu. Aynı tarih itibarıyla lağvedilecek birlikler ise şunlardı: Mardin, Siirt Jandarma Taburu, 21. Alay (Bir bölük haline dönüştürülecektir) 5. ve 12. Tümen Mızıka bölükleri, 2. Tümen (Bir takım haline getirilecek), 5. Tümen (Bir takım haline getirilecek) 2. ve 5. Sıhhiye Bölükleri, 4. Kolordu Hayvanat Depoları⁷⁵.

75. ATASE, İSH, K.2. G.56, B.56-3.

Ali İhsan Paşa lağvetme işlemlerinin hangi esaslar gözetilerek yapıldığını 25 Kasım tarihli telgrafında şöyle sıralamaktaydı:

1- İşe yaramayan, fakat silâh ve erzak taşımaya yarayacak ve buralarda kullanılabilir birlikler (Bandolar, Köprütçüler gibi),

2- Hazeri (Barış) kadroda artık işe yaramayacaklar,

3- Silâh ve erzak vs. malzemeleri taşımakta olan ve Musul bölgesinde olan birlikler,

4- Harp sebebiyle kadro olarak fazla olanlar (Hastaneler, istihkam bölükleri) peyder pey lağvedilecekti⁷⁶.

Bu esaslara rağmen lağvedilecek birlikler zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlardan dolayı sık sık değişikliğe uğradı. İlk başlarda takım haline dönüştürülmesi plânlanan 2. ve 5. Tümenlerin barış teşkilâtı gereğince tümen olarak bırakılması buna örnek gösterilebilir. Karar değişikliklerinin ardında İngilizlerin Osmanlı ordularını zayıflatmak hususundaki art niyetli çalışmalarına engel olmak düşüncesi yatmaktaydı. Zira İngilizler uzun tartışmalardan sonra Osmanlı ordularının barış teşkilâtı taslağını kabul etmelerine rağmen, uygulamada her türlü engeli çıkarmaktan geri durmadılar⁷⁷. İngiliz makamları (özellikle Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne) birliklerin lağvedilmesi hususunda hiç bir itirazda bulunmazken, iş yeni bir birliğin kurulması veya başka bir yere nakledilmesi noktasına gelince bu tür istekleri mütarekeye aykırı olduğu gerekçesiyle daima geri çeviriyorlardı. Bu tür olumsuz yaklaşımların artması üzerine Harbiye Nezareti verdiği bir emirle kadro teşkilâtının olduğu gibi korunmasını istedi. Böylece savaş ve isyan gibi olağanüstü durumlarda kolorduların barış teşkilâtı çerçevesinde hızla takviye edilmesi yolu korunmuş oldu.

İngilizler, birliklerin lağvedilmesi sürecinde özellikle aşiretlerden oluşturulan gönüllü müfrezelerin teşkilât dışı bırakılmalarına büyük önem ver-

76. ATASE, İŞH, K.27, G.68, B.68-2.

77. Geniş bilgi için bkz: Selçuk Ural, Vilâyet-i Şarkiye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilâf Devletleri Tarafından Kontrolü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002, s.166-173.

diler. Hedefleri bir yandan aşiretlere şirin görünmek, diğer yandan bu teşkilâtları lağvettirerek 6. Ordu'yu güçsüz bırakmak ve bundan yararlanarak bölgeye kolayca nüfuz etmektir. Zira ister aşiret yapısı içerisinde, isterse kasaba ve şehirde yaşayan bütün Türk halkı savaş boyunca büyük zorluklara katlanmıştı. Savaş bitince düzenli birliklerde hizmet verenlerin yanı sıra, gönüllü müfrezelerde görev alan aşiret mensupları da evlerine dönmeyi arzuluyorlardı. Terhisle birlikte gönüllü müfrezelerin de belli bir plân dahilinde lağvedilmesi kararlaştırıldı. Fakat İngiliz Yüksek Komiserliği yukarıda ifade edilen amaçlardan dolayı bunların lağvedilmesine öncelik verilmesini istiyordu. Komiserlik, 19 Ocak 1919'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Siverek ve Mardin bölgesinde bulunduğunu iddia ettiği Milli Aşireti Alayı'nın ordu teşkilâtı içerisinde tutulamayacağını ileri sürerek lağvedilmesini istedi⁷⁸. Böyle bir iddianın dile getirilmesinin ardında Osmanlı Hükûmeti'nin İngiliz işgallerine karşı aşiret kuvvetlerini kullanmak isteyebileceği endişesi de yatıyor olabilir. Esasında işgallere karşı düzenli birliklerle karşı koymayı düşünmeyen bir hükûmetin aşiret kuvvetleriyle böyle bir direniş plânlamasına imkân yok ise de, pekalâ Ali İhsan Paşanın aklından geçiyordu. Paşa hatırasında düşüncesini şu sözleriyle ortaya koyuyordu. *"İngilizlerin mütarekenâmenin son 24. maddesinde Ermeni vilâyetleri dedikleri şarktaki altı vilâyetimiz, Diyarbekir, Van, Bitlis, Erzurum, Elaziz ve Sivas vilâyetlerini işgal etmek için bahaneler icad edeceklerini, buna karşı tedbir almaklığımızı Yakup Şevki Paşaya açıkça tebliğ etti. "Ahvale intizar edelim" şeklinde baştan savma bir cevap verdi. Bunun üzerine ben kendi ordumun muntkasındaki vilâyetlere fazla silâh ve cephanelerimizi sevk ederek icabında buralarda Müslüman çokluğunun bulunduğunu anlatmak üzere bu silâhların halka tevzî olunabileceğini tamim ettim. Yerli halktan gönüllü muhafız kıtaları, milisler teşkiline karar verdim".*⁷⁹

Harbiye Nezareti, kendi içerisinde bir inceleme yaparak böyle bir teşkilâtın mevcut olmadığını ortaya çıkardı. Yine de bütün kuşukları ortadan kaldırmak için 22 Ocak 1919'da 6. Orduya bir yazı göndererek adı geçen alayın var olup olmadığını, varsa en kısa sürede lağvedilerek sonucun

78. ATASE, İSH, K.23, G. 13, B. 13-2.

79. Sabis, Birinci Dünya Harbi, IV, s.325.

bildirilmesini istedi⁸⁰. Ali İhsan Paşa 25 Ocak 1919'da hem Millî Aşireti Alayı, hem de diğer aşiret alayları hakkında şu bilgileri verdi: “*Millî Aşireti Alayı seferberlik bidayetinde silâha alınarak diğer aşiret alayları ile birlikte 3. Ordu muntkasına sevk olunmuş ise de harbin şiddetine dayanamadığından dört sene evvel Teşrin-i Sâni 33'de (Kasım 1917) lağvedilerek silâhları ve hayvanları alınarak ve bir daha silâh altına celp edilmeyerek Viranşehir'e gönderilmiştir. Mukaddema 4. Kolordu emrinde çarpışan dört aşiret alayı da mütareke ile birlikte terhis edilmiş, Muş ve havalisine gönderilmiştir. 6. Ordu muntkasında hiçbir aşiret alayı yoktur. Ordu emrinde efradı kamilen Türk olan iki nizamiye süvari alayı mevcuttur. 12. Süvari Alayı Diyarbakır'da, 1. Süvari Alayı Urfa'dadır. 1. Süvari Alayı Millî Aşireti'ni yola getirmek için bir ara Viranşehir'e gitmişti. Belki onun için İngilizler bunu aşiret alayı zannetmiş olmalıdırlar*”⁸¹

Görülüyor ki, İngilizler yanlış bir istihbarata dayanarak Osmanlı makamlarını töhmet altında bırakmak istemişse de, gerçek kısa sürede ortaya çıkarılmıştır. Lağvedilen birlikler içerisinde aşiret kuvvetlerinin de olması Ali İhsan Paşanın sözlerini doğrulamaktadır. 6. Ordu'da birliklerin lağvedilme işlemleri kolorduya dönüştürüldüğü 9 Şubat 1919 tarihi itibarıyla resmî olarak son bulmuştur.

Komuta Kademesinin Değiştirilmesi

Bir ordunun ya da kolordunun komuta kademesinin değiştirilmesi mütarekenin herhangi bir hükmü içerisinde yer almıyordu. Mütareke döneminde herhangi bir komutan asla yetersiz olduğundan değil, aksine vatanperverliğiyle İngilizlerin tepkisini ve düşmanlığını kazanmış olmasından dolayı görevden alınmak zorunda kalmıştır. İngilizler galip taraf olarak ister merkezi, ister mahallî bütün mülkî ve askerî makamlara dilediklerini yaptırabileceklerini düşünüyorlardı. Anadolu'nun parçalanması amacıyla milleti ve orduyu başsız bırakmak için mütarekenin ilk gününden itibaren vatanperver ve millî çıkarları şahsî çıkarlarından üstün tutan idarecileri ve

80. ATASE, İSH, K.23, G.13, B.13-1.

81. ATASE, İSH, K.8, G.88, B.88-1.

komutanları birer bahane ile görevden almak için sinsi usûller uygulamışlardır⁸². Ali İhsan Paşanın görevden alınmasının arkasında da onun yetersiz bir komutan olması değil, Musul'un boşaltılması, silâh ve cephanenin teslim edilmemesi gibi vb. hususlarda izlediği politikaların rolü vardı.

Ali İhsan Paşanın görevden alınması için ilk resmî girişim Suriye'deki İngiliz Ordusu Başkomutanı General Allenby tarafından yapıldı. General Allenby, 12 Şubat 1919'da Hariciye Nezareti'ne verdiği notada Ali İhsan Paşanın görevden alınmasını istedi⁸³. Bundan üç gün önce Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, 6. Ordu'nun 13. Kolordu'ya döntüştürüldüğünü belirterek, Ali İhsan Paşaya kolordu komutanlığına uygun birisini vekil bırakarak İstanbul'a dönmesini emretti⁸⁴. Emir, zamanlama itibarıyla İngiliz isteğinden bağımsız ve Osmanlı ordusunun iç işleyişi itibarıyla normal bir uygulama gibi gözükse de, Ömer Yaver Paşanın 13 Şubatta gönderdiği ikinci telgraf gerçeğin çok farklı olduğunu ortaya koyuyordu. Öyle ki, Ali İhsan Paşa Harbiye Nezareti istediği için değil, İngilizler istediği için görevden alınıyordu⁸⁵.

Ali İhsan Paşa, ilk telgrafa 12 Şubatta uzun bir cevap yazdı. Ali İhsan Paşa telgrafında İngilizlerin intikam almak ve 6. Ordu'yu zayıflatmak için azli gündeme getirdiğini savunuyordu: *"Burada tevkil edilecek münasib kimse yoktur. 2. Fırka Kumandan Vekili Aşir Bey tebdil-i hava gönderilmiş ve avdeti pek mümkün değildir. Bu fırka kumandasızdır. 5. Fırka kumandasını Kenan Bey, Erkân-ı Harp mektebi müsellahlığına tayin edilmiş olub, benimle birlikte hareket edecektir. Bu firkada kumandasızdır. Ordu Erkân-ı Harp Reisi binbaşdır. Behemal sair mahallerden müstacelen kolordu kumandan vekili ile 2. Fırka'ya kumandan gönderilmesine lüzum vardır. Her ihtimale karşın Diyarbakır'daki Menzil Müfettişi Miralay Cevdet Bey'e hemen hareketle Nusaybin'e gelmesini yazdım. Düinde arz ettiğim vechile 10 gündün beri bila-fasıla yağın yağmur büyük hasarlar meydana getir-*

82. Bu yönde ilk uygulama 9. Ordu'da tatbik edildi. Birer bahane ile önce Yarbay Ali Rifat Bey, arkasından da Albay Mürsel Bey görevinden uzaklaştırılmıştı (Ural, *Vilâyet-ı Şarkîye'de Mondros Müttarekesi'nin Uygulanışı ve İtilâf Devletleri Tarafından Kontrolü*, s.175-185).

83. BOA, DH-KMS, 50-1/83.

84. Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, IV, s.330.

85. Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, IV, s.331.

miştir. Telgraf ve özellikle demiryolları tekrardan tahrip olmuştur. Cevdet Bey ancak 10 gün sonra Nusaybin'e gelmesi muhtemeldir. Ben hep vatanın menfaatini düşünerek hareket ettim ve Kaymakam Kiling'i de bir müddet tevkif ettirmiştim. İngilizler bunların intikamını alıyorklar. Pozantı ve Arapınarı'nda zabitlerimizin silâhları alınıp, hakarete uğramaktadırlar. Bize de yapılması muhtemeldir. Maruzatım hasebiyle İstanbul'dan bir tren-i mahsusla tertibiyle bir kolordu ve 2. Fırka kumandanı ile daha küçük kıtaat kumandanları, hiç olmazsa 100 kadar zabitanın şeker, gaz vs. malzemenin Nusaybin'e sevki ve aynı trenle benim ve Kenan Bey'in vs. diğer zabitanın İstanbul'a avdetlerine müsaade buyurulması ve bu hususta İtilâf Devletleri mümessilleri nezdinde teşebbüste bulunulması maruzdur".⁸⁶

Yazıdan Ali İhsan Paşanın istekli olmamasına karşın, ülkenin çıkarlarını gözeterек komutayı devretmek kararında olduğu anlaşılmalıdır. Burada açıklığa kavuşmayan husus yeni komutanın kim olacağıydı. Bu noktada Harbiye Nezareti ile İngiliz Yüksek Komiserliği farklı düşünüyorlardı. Nezaret, kolorduya asaleten bir komutan atanıncaya kadar kolordu içinden bir subayın vekaleten komutanlığı üstlenmesini plânlıyordu. Buna karşın İngiliz Yüksek Komiserliği, böyle bir yola hiç başvurulmadan İstanbul'da bulunan ve kendileriyle işbirliğine yatkın bir generalin görevlendirilmesinde ısrar ediyordu. Harbiye Nezareti, kendi kararını uygulayarak, 15 Şubat 1919'da Miralay Cevdet Bey'i 13. Kolordu Komutanlığı vekaletine atadı⁸⁷. Miralay Cevdet Bey, 17 Şubatta komutayı Ali İhsan Paşadan devralarak göreve başladı.⁸⁸

Tamamen İngiliz baskısının sonucu olan bu değişim, Ali İhsan Paşa tarafından İngilizlerin elinde kukla durumuna düşürülmüş bir hükûmet uygulaması olarak nitelendirildi⁸⁹.

İngilizler, Harbiye Nezareti'nin yeni komutanın belirlenmesi hususunda isteklerini görmemezlikten gelmesine tepki gösterdiler. 24 Şubatta Hariciye Nezareti tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazı bu durumu

86. ATASE, İSH, K.21, G.31, B.31-4, 5, 6.

87. ATASE, İSH, K.21, G.31, B.31-3.

88. ATASE, İSH, K.21, G.31, B.31-2.

89. Sabis, Birinci Dünya Harbi, IV, s.333.

gözler önüne sermekteydi: “General Allenby tarafından Hükûmet-i Seniye’ye ita olunan takrirden Ali İhsan Paşanın tebdiline dair olan talebin bilkabil, mumaileyh yerine asaleten birinin tayinine değin kumandanlığın 6. Ordu’ya mensup yüksek rütbeli bir zabıt tarafından ifası devletçe takarrür ettiği 23 Şubat 919 tarihli takrir ile İngiltere Fevkâlade Komiserliği’ne işar kılınmış ise de ahiren Fevkâlade Komiser namına nezaret-i acizaneyle irsal kılınan takrir cevabında bu tarz kendilerince kabul edilemeyeceğinden mezkur kumandanlığa eylevmi Dersaadet’de bulunan Ahmet Avni Paşanın tayini ve mumaileyh Paşanın Dersaadet’ten hareketinden evvel (General Sir George Milne’in) erkân-ı askerîyesinden biriyle mülakat eylemesi arzu eylediği bildirilmiş olmağla olbabda emr-i ferman”.⁹⁰

Harbiye Nezareti, İngiliz baskısını dikkate alarak, Ahmet Avni Paşayı kolordu komutanlığına atadı. Fakat Avni Paşa, rahatsız olduğundan dolayı görevine gidemedi. Bu gelişme üzerine, Harbiye Nezareti, 26 Şubatta İngiliz notasına cevap olmak üzere Hariciye Nezareti’ne gönderdiği yazıda; Avni Paşanın sağlık durumundan dolayı komutanlığı devralamayacağını ifade ederek, yeni bir komutanın tayin edilmesi için çalışmaların başlatıldığını bildirdi.⁹¹

Harbiye Nezareti’nin başlattığı çalışma bu tarihten itibaren sürekli değişen siyasî ve askerî olaylar yüzünden bir türlü sonuçlandırılmadı. Bu sebeple Ahmet Cevdet Bey, 13. Kolordu Komutanlığı’nı vekaleten yürütmeye devam etti.

Subay Sayısının Artırılması Girişimleri

6. Ordu 13. Kolordu’ya dönüştürülürken ortaya çıkan sorunlardan biri de subay sayısında yaşanan düşüştü. Bunun bir çok sebebi vardı. Başlıcası terhise bağlı olarak bazı birliklerin lağvedilmesi idi. Barış teşkilâtında yer almayacak olan birliklerde görev yapan çok sayıda subay İstanbul’a dönmek zorunda kaldı. Fakat teşkilât dahilindeki birliklerde görev alan subayların çeşitli gerekçelerle izin alarak İstanbul’a gitmeleri kolordunun subay

90. ATASE, İSH, K.21, G.31, B.31-8.

91. ATASE, İSH, K.21, G.31, B.31-1.

sayısında ciddi düşüşe neden oldu. İzinli subayların bir kısmı çalışma şartlarının daha iyi olduğu birliklere tayin ettirmeye başladılar. Esasında bu sıkıntı sadece 13. Kolordu'da yaşanmıyordu. 15. Kolordu'da aynı sıkıntıyla karşı karşıyaydı⁹². Kâzım Karabekir Paşa doğudaki kolorduların sıkıntılarına tercüman olduğu telgrafında; İstanbul'a giden subayların doğuya dönmek için batıdaki birliklere tayinlerini yaptırmaya çalıştıklarını belirterek, Harbiye Nezareti'nden bu subayların yerlerine yenileri tayin edilmeden nakil başvurularının uygulamaya sokulmamasını istedi.⁹³

Bu hususlara ek olarak, ulaşım sorunu da kolorduda görev yapma isteğini törpülemekteydi. Harbiye Nezareti, kolorduya tayin edilen subayların demiryollarıyla hızlı ve güvenilir şekilde seyahat etmeleri için bir çalışma başlattı. Nezaret, bu doğrultuda subayların herhangi bir engelle karşılaşmadan Diyarbakır'a ulaşmalarını sağlamak için İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde girişimde bulunma kararı aldı. Harbiye Nezareti'ne göre bu girişimden sonuç alınmadığı takdirde kara yoluyla Ulukışla-Sivas yahut Samsun-Sivas üzerinden Malatya-Elazığ-Diyarbakır yolunun kullanılması gerekecekti. Nezaret kara yolunun kullanılması halinde mesafenin uzunluğunu göz önünde bulundurarak, subayların iaşe ve nakliye vasıtası gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verdi.⁹⁴

Subay sıkıntısıyla ilgili sorunlar sadece iç şartlardan kaynaklanmıyordu. Bazı dış etkenler de sorunun ağırlaşmasında etkili olmaktaydı. İngilizlerin gizliden gizliye uyguladıkları yıldırma politikası bunun başında geliyordu. İngiliz makamları çeşitli iddialar ve hatta suçlamalar yönelterek subayların görev yapmalarını engellemeye çalışıyordu. Ali İhsan Paşanın azledilmesi için ortaya atılan iddialar ve baskılar buna örnek gösterilebilir. İngilizler işi bazen tutuklamaya kadar vardırmıyordu. Buna delil teşkil eden olay 25 Ekim 1919'da Urfa'da meydana geldi. Teğmen İbrahim Efendi adındaki subay Urfa'daki İngiliz İşgal Komutanlığı tarafından tutuklandı⁹⁵. Kolordu Komutanlığı, Osmanlı subaylarının İtilâf kuvvetleri tarafından tutuklanmasının

92. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, İstanbul 1993, s.57.

93. ATASE, İSH, K.39, G.93, B.93-1.

94. ATASE, İSH, K.12, G.145, B.145-1.

95. ATASE, İSH, K.104, G.28, B.28-2.

mütarekeye aykırı olduğunu öne sürerek olaya müdahale etti. Bu arada Harbiye Nezareti de İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde girişimde bulundu. Girişimler olumlu sonuç verdi ve Urfa İşgal Komutanlığı İbrahim Efendi'yi serbest bıraktı.⁹⁶

Subay sayısında yaşanan azalmanın bir başka sebebi de istifalardı. İstifalar iki farklı kaynaktan doğmaktaydı:

1- Ordunun küçültülmesi.

Bir çok subay yeni teşkilâta kendilerine görev verilemeyeceğini düşünerek istifa ediyordu. Özellikle küçük rütbeli subaylar ile yedek subaylar geçimlerini temin etmek endişesinden hareket ederek istifa edip, şanslarını sivil hayatta aramayı plânlıyorlardı. Bunlar içerisinde ihtiyat subayları nispeten şanslıydı. Zira onların sivil hayatta iyi kötü bir işleri vardı. Fakat aynı şey küçük rütbeli subaylar için geçerli değildi. Esasında Harbiye Nezareti'nin de bu yönde elle tutulur bir hazırlığı ve çalışmasının olduğu söylenemezdi.

2- İkinci tür istifalar ise boşaltılan bölgelerde doğmuş olan subayların Osmanlı ordusunda görev yapmak istememelerinden kaynaklanmaktaydı.

İstifalar daha ziyade Irak ve Suriye doğumlu subaylar arasında yaygındı. İstifaların arkasında İngiliz propagandasının etkisi de söz konusuydu. Çünkü İngilizler, adı geçen bölgelerde yerel halka kendi devletlerini kurmalarına yardımcı olmak için çalıştıkları propagandası yapmaktaydı. Buna inanan subaylar da Osmanlı Devleti'nin de durumunu göz önüne alarak doğdukları yerlerde sözde kendi devletlerine ve halklarına hizmet etmek için istifa ediyorlardı. Ali İhsan Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; 24 Kasım 1918 tarihi itibarıyla Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde doğmuş olan 2000 civarında erin terhis edildiğini, bunun dışında 200 kadar subayın da istifasını kabul ettiğini ifade etmekteydi⁹⁷. Mütarekenin üzerinden bir ay bile geçmeden bu kadar subayın istifa etmesi kolordu için ciddi bir tehlikeydi. Bu süreç 1919 yılı Şubat'ında Kolordu'nun normal hizmetleri

96. ATASE, İSH, K.104, G.28, B.28-1.

97. ATASE, İSH, K.2, G.56, B.56-2.

yürütecek er ve subaydan yoksun hale gelmesine yol açtığı gibi, tümen komutanlıklarına dahi düşük rütbeli subayların atanması gündeme geldi. Ali İhsan Paşa, 12 Şubatta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; 2. Tümen Komutanı Vekili Aşir Beyin hava değişimine gönderildiğini ve dönmesinin mümkün olmadığını, bu sebeple tümenin uzun zamandır komutansız kaldığını, Ordu'nun Kurmay Başkanlığını dahi bir binbaşıyla yürüttüğünü belirterek, kısa sürede çeşitli birliklerden temin edilecek subaylarla koldunun subay açığının kapatılmasını talep etti. Ali İhsan Paşa aynı telgrafta kurmay subayı dışında küçük rütbeli en az 100 kadar subaya ihtiyaçları olduğunu ifade etti.⁹⁸

Askerlik Şubeleri'nin Çalışmalarına Son Verilmesi

Bilindiği gibi birliklerin er ihtiyacı Askere Alma Şubeleri tarafından karşılanır. Şubelerin varlığı aynı zamanda bölgenin hangi devlete ait olduğunu göstermesi açısından da büyük önem taşıyordu. Herhangi bir Askere Alma Şubesi'nin kapatılması o bölgede konuşlandırılan askerî kuvvetin zaman içerisinde mevcudunun ve caydırıcılığının azalmasına neden olmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1866-1898 doğumlular doğrudan, 1899-1901 doğumlular da ihtiyaten askere alınmıştı. Mondros Mütarekesi'nin 5. Maddesi uyarınca 1866-1894 ve 1899-1901 doğumlular terhis edilerek, Osmanlı silâhlı kuvvetlerinin 1895-1898 doğumlulardan meydana getirilmesine karar verildi. Bu noktada Askere Alma Şubeleri çok büyük önem kazandı. Çünkü Şubeler bir yandan menzil teşkilâtı olmayan yerlerde menzil teşkilâtı gibi hareket ederek terhis askerinin barınma ve iâşe ihtiyacını karşılarken, diğer yandan da birliklerin asker ihtiyacını karşılamaktaydı. Yeni dönemde Şubelerin ikinci görevi ilkine oranla çok daha hayati önem taşıyordu. Zira asker celbinde yaşanacak sorunlar kısa süre sonra birliklerin askersiz kalmasına yol açabilirdi.

İngilizler ise, gizli anlaşmaları hayata geçirmek ve bu bağlamda Anadolu'yu parçalamak için mütarekeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak niyetindeydi. Mütarekenin hayata geçirilmesiyle askerî ve mülkî ma-

98. ATASE, İSH, K.21, G.31, B.31-4, 6.

kamlara dokunmayacakları yönünde verdikleri sözü unutan İngilizler, işgal ettikleri sancak ve vilâyetlerde görev yapan bütün Osmanlı mülkî ve askerî makamları ya ortadan kaldırdılar, ya da yetkilerini kısıtlayarak bölgeyi terk etmeye zorladılar.

Askerî makamlar çerçevesinde çalışmalarına son verilen teşkilâtlardan biri de Askere Alma Şubeleri idi. Bununla ilgili ilk uygulama Elviye-i Selâse'de gerçekleştirildi⁹⁹. Aynı usul güney sancaklarında da uygulandı. İngiliz Yüksek Komiserliği, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği notada işgal edilen bölgelerde görev yapan Askere Alma Şubeleri'nin mütareke gereği kapatılmasını istedi. Yüksek Komiserlik, nezaretin cevabını beklemeden, bölgedeki İngiliz askerî makamlarına verdiği emirde Osmanlı askerlik şubelerinin çalışmalarına nota doğrultusunda son verilmesini istedi. Gerçekte buna ilişkin ne mütareke görüşmeleri, ne de mütareke metninde bir husus kabul edilmişti. Aksine askerî ve mülkî makamların çalışmalarına devam edebileceği yönünde Amiral Calthorpe tarafından güvence verilmişti¹⁰⁰. Bu açıdan bakıldığında Askere Alma Şubeleri'nin kapatılmak istenmesinin arkasındaki amaç uzun vadede işgal edilen yerleri Osmanlı Devleti'nden koparmaktı.

Osmanlı Hükûmeti ise sorunu mütareke kapsamı içerisinde ele almakta ve şartlar gereği şubelerin kapatılmasına itiraz etmemekteydi. Hükûmete göre işgaller geçiciydi; barış antlaşması yapıldığında işgal edilen sancaklar yeniden Osmanlı Devleti'ne devredilecekti. Bu açıdan Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bir pürtüz çıkarmaya gerek yoktu.

İngiliz Yüksek Komiserliği'nin vermiş olduğu emir doğrultusunda İngiliz Tümen Komutanlığı, 6 Mart 1919'da Antep'te bulunan 24. Tümen Askere Alma Şubesi Başkanlığı'na gönderdiği yazıda; gerek ordu, gerekse jandarma teşkilâtı için asker kayıt ve sevk edilmemesini istedi. 13. Kolordu Komutanlığı İngiliz işgali altında bulunan bölgelerde görev yapan As-

99. Ural, *Vilâyet-i Şarkîye'de Mondros Mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilâf Devletleri Tarafından Kontrolü*, s.138-141.

100. Türkgeldi, *Mudanya ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi*, s.52; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, I, İstanbul 1993, s.132.

kere Alma Şubeleri'ne gönderdiği yazıda; asker sevkinin şimdilik durdurulmasını emretti.¹⁰¹

İngilizlerin şubelere yönelik çalışmaları bununla sınırlı kalmadı. Kilis'e gönderilen bir İngiliz subayı Azez Şubesi Başkanlığı'nın sorumluluğunda bulunan 190 köyün İngiliz İşgal Komutanlığı'nın uygun görmesi üzerine Araplar tarafından işgal edildiğini belirterek, jandarmanın ve şubenin bölgeyi derhal terk etmesini istedi.¹⁰²

İki olay yan yana getirildiğinde görülecektir ki, İngilizler bir bölgeyi işgal etmeden önce nizami kuvvetlerin o bölgeyi boşaltmasını istemekte ve bilahare kendi kuvvetleriyle o yerin idaresini ele geçirdikten sonra, bölgenin Osmanlı Hükûmeti ile olan bağlarını koparmak için bütün mülkî ve askerî makamları yöreyi terke zorlamaktaydı. Böylelikle geçici gibi gözükken işgalin zaman içerisinde ilhaka dönüştürülmesinin yolu açılmış oluyordu. Bu iddiaya en çarpıcı delil İngilizlerin 14 Ağustos 1919'da Antep Askere Alma Şubesine gönderdikleri yazı gösterilebilir: "*Varid olan talimat mucibince bilcümle ahz-ı asker şubelerince ahz-ı asker ve jandarmanın muamelatı terk edilmelidir. Saniyen kara bekçilerine silâh ve cephane tevzi vesaire işar-ı ahire değın men edilecektir*". 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey, bu istek üzerine 16 Ekim 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Musul Vilâyeti'nin boşaltılmasından sonra Antep Askere Alma Şubeleri'nin kolordunun er ihtiyacının büyük kısmını sağladığına değinerek İngiliz isteğinin geri çektirilmesi hususunda gerekli girişimde bulunulmasını istedi.¹⁰³

Esasında hem Kolordu Komutanlığı'nın, hem de Harbiye Nezareti'nin izlediği yol itibarıyla şubelere ilişkin uygulamaların bu noktaya geleceği açıktı. Zira şubelerin asker sevk etmemesine karar verildiğinde İngilizlerin daha da ileri giderek şubelerin kapatılmasını isteyebilecekleri hesap edilmeliydi. Bunların dikkate alınmaması devleti ve orduyu çaresizliğe mahkum etmekteydi.

101. ATASE, İSH, K.8, G.118, B.118-1.

102. ATASE, İSH, K.8, G.118, B.118-2.

103. ATASE, İSH, K.200, G.23, B.23-1.

İngilizler, Askere Alma Şubeleri'ni zayıflatma çabaları kapsamında şubelerde görev yapan subaylara gözdağı vermek, hatta tutuklamaya varan gayri kanunî usullere de başvuruyorlardı. Kolordu Komutanlığı'nın zamanında ve etkili girişimleri sonucunda gayri hukukî çalışmaların önüne geçilebildi¹⁰⁴.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin gereği olarak 6. Ordu'nun 13. Kolordu'ya dönüştürülmesi Güneydoğu Anadolu'daki en önemli askerî çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmalar İngilizlerin ciddi engellemeler yapmasına karşın başarıyla tamamlanmıştır.

İlk olarak 1895-1898 doğumlu erlerin dışında kalan bütün Türk ve Arap kökenli erler terhis edilmiştir. Terhis büyük sıkıntılara rağmen Nisan 1919'da tamamlanmıştır.

Terhisin sonunda silâh altında tutulan asker sayısı barış teşkilâtında öngörülen sayının altında kalmıştır. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Askere Alma Şubeleri'nin çalışmalarına engel olması yüzünden birliklerin takviyesi mümkün olmamıştır. Bu durum hem bölgede, hem de Vilâyât-ı Şarkiye'de asayişin sağlanmasını olduğu kadar, sınırların korunmasını da güçleştirmiştir.

Ordu aynı zamanda subay sayısında da büyük kayıplara uğramıştır. Öyle ki, pek çok birlik komutansız veya düşük rütbeli subayların idaresinde hizmet vermek zorunda kalmıştır. İngiliz müdahalesi Ali İhsan Paşanın görevden alınması esnasında had safhaya ulaşmıştır.

6. Ordu, 13. Kolordu'ya dönüştürülürken pek çok birlik lağvedilmiştir. Barış teşkilâtında kolordunun iki tümeninden oluşmasına karar verilmiştir. Birliklerin yerleri asayiş ve iâşe sıkıntısına bağlı olarak sık sık değişikliğe uğramıştır. Temmuz 1919 itibariyle 5. Tümene bağlı birlikler Mardin'de, 2. Tümene bağlı birlikler Siirt ve Diyarbakır'da konuşlandırılırken, Ordu karargâhı önce Nusaybin'e, arkasından Mardin'e ve nihayet Diyarbakır'a nakledilmiştir.

104. ATASE, İSH, K.200, G.23, B.23-1.

İZMİR'İN İŞGALİNDEN SONRA UŞAK'TA KUVA-YI MİLLİYE'NİN OLUŞUMU*

Yrd. Doç. Dr. Şadiye TUTSAK**

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle iktidarı kaybeden İttihat ve Trakki ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Osmanlı ülkesindeki çekişme zemininde Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkması sancılı olmuştur. İzmir'in işgalinden sonra Batı Anadolu'yu işgale başlayan Yunanlılara karşı direnişte cephe gerisinde önemli hizmetler veren Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin oluşması da aynı minvalde gerçekleşmiştir. Bu süreçte Uşak'ta ilkönce Karakol Cemiyeti ile bağlantısı olan gizli bir cemiyet kuruldu. Bu gizli cemiyetin yaptığı çalışmalar neticesinde 17 Temmuz 1919 tarihinde şehre giren Kuva-yı Milliye şehre hâkim oldu. Eski bir ittihatçı olan İbrahim Tahtakılıç gizli cemiyetin halka zarar vermesinden endişe duyduğundan 30 Temmuz 1919 tarihinde "Redd-i İlhak Cemiyeti"ni kurdu. İbrahim Bey yaptığı çalışmalarla Kuva-yı Milliye'yi büyük ölçüde bir halk hareketi haline getirdi. Alaşehir Kongresi'ne katılan İbrahim Bey aktif konuşmalarıyla burada dikkati çeken bir şahsiyet olmuştur. Batı Anadolu'da bir üst kongre niteliğinde olan Alaşehir Kongresi'nde kurulması kararlaştırılan Alaşehir Heyet-i Merkeziyesinin daha sonra Uşak'a nakledilmesi, Yunan işgaline kadar Uşak'ın cephe gerisinde önemli bir konumda olduğu dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Uşak, Alaşehir, Yunan, Kuva-yı Milliye, Cemiyet.

---

* 30-31 Ekim 2003 tarihleri arasında düzenlenen "Milli Mücadele'de Alaşehir Kongresi ve İçgece Bölgesi Sempozyumu"nda sunulmuş olan tebliğ metnidir.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

THE FORMATION OF THE NATIONAL FORCES IN UŞAK AFTERWARD THE OCCUPATION OF İZMİR

ABSTRACT

Upon the end of the World War I, in the conflicted atmosphere in the Ottoman country due to the conflict between Hürriyet ve İtilaf Party and İttihat ve Terakki who lost his ruling power, the emerging of the national forces was really difficult. The emerging of the National Forces in Uşak which had such an important service in the back front in the struggle against the Greeks who started invading the Western Anatolia after İzmir was realized in the same way. In this process, a secret society in cooperation with the Karakol Cemiyet was formed. As a result of the works this secret society, the national forces came to the city on 17 July 1919 and held the control of the city. Since İbrahim Tahtakılıç, a farmer of İttihat ve Terakki, was worried about that the secret society could damage people, he formed the "Reddi-i İlhak Cemiyet". With great efforts, the national forces became a public movement. İbrahim Bey, who participated in Alaşehir Congress, drew attention of the other participants with his active speeches. The transfer of Alaşehir Congress, an upper congress in the Western Anatolia, draws attention to the important role of Uşak in the back front until the Greek invasion.

Key Words

Uşak, Alaşehir, The Greeks, The National Forces, Cemiyet/Society.

II. Meşrutiyet döneminde iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, I. Dünya savaşına soktuğu Osmanlı Devleti'nin savaş sonrasında yıkılmasına vesile olduğu gibi, kendi sonunu da hazırlamıştır. Mondros Mütarekesi öncesinde iktidarı bırakan İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri, mütarekenin imzalanmasından sonra ise ülkeyi terk etmişlerdir. Bu otorite boşluğundan faydalanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, üstünlüğü ele geçirerek her tarafta İttihat ve Terakkicileri sindirmişlerdir. Osmanlı ülkesinin bu genel tablosu içerisinde Uşak'ta da durum farklı değildi. Uşak'ta İttihat ve Terakkici olan memur ve yöneticiler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Uşak Müftüsü Ali Rıza ve Uşak Mahkemesinden Nakib Ahmed Efendiler vazifelerinden azl edilirken, müdaafaa-i millîye, donanma cemiyetleri ile belediye ele geçirilmiştir¹. Kütahya İstinaf Müddeî Umûmi'nin Dahiliye Nezareti'ne 12 Şubat 1919 tarihinde göndermiş olduğu telgrafta yer alan "*Hürriyet ve İtilaf müntesibi tarafından me'mûrîn dâima tehdid ve tecâvüzâta ma'rûz kaldığı bu gece reis-i evvele umûmî darb ve cerh idilerek kat'lerine teşebbüs idildiği ve emniyet ve inzibâtın yok denecek raddeye getirildiği ve vak'a-i müessife derhâl ve polis dâiresine ihbâr idildiği halde ehl-i mütecâsirler henüz derdest idildikleri ve her birerleri bin dürlü teccavüzâta ma'rûz kaldıkları cihetle bu halin önü alınmadıkça ba'de-ma ifâ-i vazife tevzî-i adâlet mümkün olamayacağından hayatlarını muhâfaza itmek üzere bi'l-huzûr devâiri kapadub terk-i vâzife idecekleri*" şeklindeki ifadeler bu hadiselerle bir nebze açıklık getirmektedir².

Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarı olan *Müsavat* gazetesine Uşak halkı adına gönderilen bir mektupta, Rumca gazetelerin neşriyatı her yerde olduğu gibi Uşak'ta da halkı galeyâna getirmekte olduğu zikredilmiş ve ardından "*hükûmet-i sabıka mezâlimine Türklerin daha ziyâde ma'rûz kaldığı*" şeklinde bilgi verilmiştir³. Yukarıda bahsedilen "*hükûmet-i sabıka*"dan kastedilen hükûmetin, İttihat ve Terakki hükûmeti olduğu aşıkardır. Bu ifadeler, Uşak'ta Hürriyet ve İtilafçılar ile İttihat ve Terakkiler arasındaki çekişmenin boyutunu göstermektedir. Bu çekişmeye dair verilebilecek bir

1. Sadiye Tutsak, "Millî Mücadele'de Uşak", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, İzmir 1995, s.290.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye (DH-İ-UM) 19-4/1-81.
3. *Müsavat*, 26 Şubat 1335.

başka misal, Uşak Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin görevden azl edilmesini Mûsavat gazetesinin⁴ “*umûr ve muâmelât-ı fıkhiyyeyi bir tarafa bırakarak gece gündüz İttihat ve Terakki'nin dolaylı ve müveccel-i siyasiyesiyle uğraşmağı kendisine rehber-i hareket iden Uşak Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin dahi şehrimiz müftüsü gibi azl idilmiş olduğunu haber aldık bâb-ı meşihât-ı ulyâyı bu musîb kararından dolayı alkışlarız*” şeklinde vermesidir.

1919 yılı baharında “*Türkçülük*” yaptığı için Niğde maarif müdürlüğünden azledilen Besim (Atalay) Bey, daha sonra İçel maarif müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu sıralarda Anadolu'da yer yer millî hareketler başlarken bu dönemde burada böyle bir millî kıvılcıktanma yoktu. Şilifke'de millî direnmenin çekirdeğini kuran Besim Bey, memleketi olan Uşak'tan gelen haberlerden hoşnut olmadığından buraya gelişini şöyle izah etmektedir⁵.

“Memleketimiz olan Uşak'tan kötü haberler geliyordu. Dört kız, iki kadından ibaret olan ailemi görmek için iki aylık izin alarak Uşak'a gittim. Yunanlılar İzmir'den içerilere kadar girmişti.

Fikrimiz karışık, ortalık başsızdı. Maarif Müdürlüğünden istifamı verdim, mücadeleye karıştım. O sıralarda Uşak'ta softalarla hocaların bir kısmı itilâfçı idiler, kuvvetli idiler. “İttihatçılar gelmesinler de hangi devlet gelirse gelsin” diyorlar ve millî hareketi ittihatçı hareketi sayıyorlardı”.

İttihat ve Terakkiciler ile Hürriyet ve İtilâfçılar arasındaki bu çekişmeler yaşanırken, Uşak'ın eski müftüsü İbrahim Bey (Tahtakılıç) ile bu sıralarda Uşak Müftüsü Hafız Ali Efendi (Ali Rıza Efendi) şehirdeki aydın ve düşünür bir grup insanla birlikte başbaşa vererek neler yapılabileceğini Türk Ocağında tartışıyorlardı⁶.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eden Yunanlılar Batı Anadolu'da Gediz ve Menderes vadilerinde ilerlemeyi plânlıyorlardı. 23 Mayıs'ta ilerleme emrini alan Yunan kuvvetleri 25 Mayıs'ta Manisa'yı işgal ettiler. Gediz vadisine doğru ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı koyacak Türk kuvveti bulunmadığından düşman kuvvetleri Alaşehir'e doğru kolayca ilerli-

4. Mûsavat, 19 Kanun-ı Sani 1335.

5. Besim Atalay, “*Uşak'ta Millî Hareket*”, *Yakın Tarihimiz*, 11/20, 12 Temmuz 1962, s.205.

6. *Aynı Yer*.

yordu. Kasaba (Turgutlu) 29 Mayıs'ta işgal edildi ve 56. Fırka Kumandanı Alaşehir'e geldi⁷. Kasabadan Alaşehir'e yeni gelen Süleyman Sururi, Rıza Çetin, Zühtü Akıncı, Şakir Ünalın Beylerin, daha önceden Mustafa Beyin hazırlamış olduğu Millî Müfreze'ye katılmasıyla Alaşehir'de Kuva-yı Milliye teşekkül etti⁸.

İzmir'in işgal edilmesinden sonra XVIII. Kolordu'dan ayrılan (Uşak Mevki Kumandanı) Selânikli Kaymakam Fuat ile Binbaşı İsmail Hakkı Beyler Uşak'a geldiler. İzmir'in işgalinden sonra Redd-i İlhak Cemiyeti'ne girmiş olan Sökeli Hilmi Bey, Uşak'ı cemiyet içine almak için İzmir'den gelen şahıslarla gizli bir cemiyet kurdu. Bu gizli cemiyetin üyeleri; Bacakoğlu Mustafa, Hamzaoğlu Ali, Menzil Anbar Müdürü Kolağası Şükrü, Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet, Sökeli Hilmi, Uşak Şube Reisi Kemal Beylerdi⁹. Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, Millî Ordu Teşkilâtı Kumandanı Tahir Bey'e göndermiş olduğu bir resmi yazıda bu cemiyetin kurulmasından rahatsız olduğunu "Uşak'da millî ordu teşkiline me'mûren geldiğini beyân iden Binbaşı İsmail Hakkı Bey tarafından i'lân ve bazı propagandacıların İzmir vilâyet ve Uşak kazası ahâlisinin hakimiyetsizliğinden bahisle hissiyâtı tahrik yolunda teşebbüsleri hissedildiği ve Uşak'ta teşkilâta hacet olmadığı mûmâileyh bildirildiği halde el-yevm gitmemiş dâî-i mezâhir görüldüğü Uşak Kaymakamlığından bildirildiğinden gerek propagandacılar gerek mûmâileyh İsmail Hakkı Bey meblâğ-ı talimât dâiresinde hareket olunmuş mezkûr kaymakamlığa cevâben tebliğ kılınmıştır. Binbaşının oradan kaldırılması hususunun icâb idenlere iş'arı ma'rûzdur"¹⁰ şeklinde ifade etmiştir.

Yunanlılar tarafından Ödemiş'in 1 Haziran 1919 tarihinde işgal edilmesi Alaşehir Kuva-yı Milliye'sini çok sarstığı için Bekir Sami Bey Eşme'ye

7. Tutsak, a.g.m., s.290.

8. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1995, s.170-171,172; Stivari Yılmaz Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele*, Haz:İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, İzmir, 1993, s.93'te Kasaba'nın işgali 20 Mayıs 1919 olarak belirtmiştir.

9. Tutsak, a.g.m., 190; Atalay, a.g.m., s.206. Besim Atalay İsmail Hakkı'nın askerî rütbesini "Yüzbaşı" olarak vermesine rağmen arşiv belgelerinde "Binbaşı" olarak geçmektedir. Bkz. BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS) 53-2/106.

10. BOA, DH-KMS 53-2/106.

gitti¹¹. Uşak'da Millî Mücahidin Kumandanı Tahsin Bey yanına aldığı kuvvetle Alaşehir'e hareket ederken, yerine Alaşehir'den Süleyman Sururi Bey Uşak'a geldi¹². Sururi Beyin tesiriyle Uşak'ta önceden kurulmuş olan gizli cemiyetin adı, "*Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Millîyesi*" olarak değiştirilerek Karakol cemiyeti ile bağlantısı sağlandı¹³.

Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Beyin 2 Temmuz 1335/1919 tarihli telgrafından, bu cemiyetin Uşak'ta teşekkül etmeden önce benzer bir cemiyetin il-könce Kula'da mevcut olduğu öğrenilmektedir¹⁴.

"Bolşevik ceryânın Kula'ya sirâyet iderek alenen tezâhürâtda bulunduğu hükûmet-i mahalliyenin buna mâni' olamadığı Kula müftüsünden bi'l-vâsıta alınan bir telgrafnâmeyle Uşak kaymakamlığından bildirilmiştir. Yunan kıtaâtıyla temas için kazada bulunan millî kuvvetlerin su-i tefehhüm asârı olarak bolşevik ceryânına benzetilmiş ve teşkilât-ı millîye altında tedricen tevsi' iden vesâit-i müdâfaanın bu su-i tefehhümü teşdid imesi iş'ar-ı vakıanın kayd-ı ihtiyatla telakkisi muktezi ise de hâricen istilaatın tevsi'ne çalıştığı cihetle iş'arına müisâraât ideceklerdir".

1 Temmuz 1335/1919 tarihinde Kula'daki millî teşkilatın kurulması Uşak Kaymakamlığına "*bolşeviklik cürriyâtı*" olarak telakki edilmiştir¹⁵.

Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey, Sururi Beyin Uşak'a gelmesinden ve buradaki faaliyetlerinden rahatsız olduğu için belediye reisi ile birlikte O'nu ve arkadaşlarını İstanbul'a göndermek için tevkif ettiler. Birkaç gün sonra Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet Beyin yardımıyla kurtulabildiler ve Sururi Bey eski görevine geri döndü. Dahiliye Nezareti'nden emir aldığı gerekçesiyle Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin kurulmasını yasaklayan Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey, Uşak'ta gönüllü asker toplamaya çalışan Çerkes Hasan'ı tutukladı. Kaymakamın baskıcı tutumu-

11. Tutsak, a.g.m., 290; Kaygusuz, a.g.e., s.174-175.

12. BOA, DH-KMS 53-2/89.

13. Selim İtkin-İlhan Tekeli, *Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara, 1989, s.97, 98.

14. BOA, DH-KMS 53-2/106.

15. BOA, DH-KMS 53-2/106.

na rağmen şehirde Kuva-yı Milliye'nin kurulması önlenemedi. Kuva-yı Milliyecilerin Uşak'a hakim olması, bu gizli cemiyetin çabası neticesinde gerçekleşti. Salihli cephesinden ayrılan bir bölük Eşme'den takviye alarak¹⁶ 17 Temmuz 1919 tarihinde Uşak'a girdi. Yüz-yüzon kişilik süvari millî kuvvetleri, Millî Mücahidin Kumandanı Tahsin Beyin kumandası altındaydı¹⁷. Gizli cemiyet, Kuva-yı Milliye'nin Uşak'a ne zaman gireceğini önceden bildiğinden, cemiyet üyesi Hilmi Bey Uşak istasyonunda Fransız askerlerini oyalamak için bir poker partisi düzenledi¹⁸. Bu boşluktan faydalanarak şehre giren Kuva-yı Milliyeciler, burada ilkönce adliyedeki "eşya-i cürmiye emanet odasını" açtırarak önceden kullanımı yasaklanmış ve yasak olmayan revolver, bıçak ve kamaların tamamını topladılar¹⁹. Şehirdeki telgraf tellerini keserek belediye ve resmî dairelere kendi bayraklarını asan Kuva-yı Milliyeciler Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Beyi iki gün görevden aldılar. Böylece Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Uşak'ta nüfuzu kalmadı. Kuva-yı Milliye'nin Uşak'ta üstünlüğü sağlanmasında Jandarma Bölük Kumandanı İsmet, Binbaşı İsmail Hakkı, Millî Ordu Mücahidin Kumandanı Tahsin Bey ve Yüzbaşı Süruri Beyin yerleri yadsınamaz. Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, Kuva-yı Milli'ye yanlısı olmamasından dolayı birçok silâhın İngilizlere geçmiş olması, Uşak'ı tehlikeye sokmaktaydı. Bu yüzden Binbaşı İsmail Hakkı Bey, yanındaki kuvvetlerle birlikte Temmuz ayı sonlarında Gediz ve Simav'da üstünlüğü sağladı. Hilmi Bey Gediz'de, İsmail Hakkı Bey de Kütahya tarafında Kuva-yı Milliye teşkilâtını kurarak buralardan Uşak'a gelebilecek tehlikeyi önlemiş oldular.²⁰

Kuva-yı Milliye askerleri şehirdeki hanlarda, kumandanlar ise belediye binasında ikâmet ediyorlardı. Bu sıralarda Kuva-yı Milliye için Uşak kasabasından altmışbin lira, mülhak nahiyelerden ise kırkbin lira iane talep edilmiş, bir taraftan da gönüllü asker kaydına başlanmıştı²¹.

16. Atalay, *a.g.m.*, s.206.

17. BOA, DH-KMS 53-2/106; BOA, DH-KMS 53-2/54.

18. Atalay, *a.g.m.*, s.206.

19. BOA, DH-KMS 53-2/106.

20. Tutsak, *a.g.m.*, s.291-292.

21. BOA, DH-KMS 53-2/62.

Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin üstünlüğü sağlamasına rağmen iane toplanması ve efrad celbi hususlarında muhalifler sıkıntı çıkartıyorlardı. Bunun giderilmesi için Eşme ve Alaşehir'den alınan kuvvetlerle Uşak'a gelen Tahsin Bey muhalefet edenleri sindirdi²². Bu hadiseye dair Kütahya mutasarrıfı ile İstanbul hükûmetinin yazışmaları, onlar tarafından Kuva-yı Milliye'nin nasıl algılandığı hakkında bize bilgi vermektedir.

Bab-ı Ali'den Kütahya Mutasarrıflığı'na 31 Temmuz 1335/1919 tarihinde çekilen telgraftaki “*Uşak'ta dün akşam hadise olan vak'adan liva haberdar olmadı mı? Ne için ma'lûmât virilmiyor. Serian izâhı*” ifadesinden Uşak'ta 30 Temmuz 1919 tarihinde önemli bir hadise olduğu anlaşılmaktadır²³. Aynı tarihte Uşak'tan gönderilen telgrafta “*Eşme'den icrâ-ı fiiliyât iden çetelerden iki yüz kişinin süvari bir çetenin dün saat 10 raddelerinde vehleten hücum ile hükûmet ve karakol ve telgrafnamenin işgal ve muhaberâtın kontrol altına alındığı ve anlaşılabilirdiğine göre maksadları çete için gönüllü toplamak ve müisâraâtını ahâliye temin ittirdikden ibâret olduğunu ve çete fiiliyâtına karşı muhâlefette bulunanların kurşuna dizdirileceği*”²⁴ şeklinde verilen bilgiler bu olayın boyutuna ışık tutmaktadır. Bu kuvvetlerin başında bulunan Tahsin Bey, hükûmet ve karakolu ele geçirdikten sonra “*ahâlinin mal ve canına dokunulmayacağı çapulcuların tenkili için müfrezeler sevk idileceği*”ni ilan etmiştir. Kütahya Mutasarrıfı'nın Karahisar-ı Sahib'e çekmiş olduğu telgraf bu olaya daha da açıklık getirmektedir²⁵. “*Dün akşam Uşak idâre-i hükûmete çeteler tarafından gönderilmiş yüz süvari ile basılarak kaymakamın habs idildiği ve hükûmet-i millîyenin polisleri ve jandarmaları silahlarından tecrit olunduğu ve hakkında tahliye idildikleri ve fakat bını bahâne iden mahalli Rumların istasyona dökülerek öteye beriye i'zâm-ı keyfiyetle telgraflar uçurmakda olduklarını şimdi ziyâretime gelen Fransız Mümessili Mösyö Layon Ziyaydı(?) Hukuk-ı Osmaniye nâmuna teessüfler iderek haber vermişdir*”. Fransız kontu tarafından şehrin işgaline mahall bırakmamak için Kuva-yı Milliye

22. Tutsak, a.g.m., s.292.

23. BOA, DH-KMS 53-2/54.

24. BOA, DH-KMS 53-2/54.

25. BOA, DH-KMS 53-2/54.

son derece hassas davranmıştır²⁶. Kuva-yı Milli'ye'nin 30 Temmuz tarihinde Uşak'a hakim olmasından sonra hapsedilmiş olan Uşak Kaymakamı Ahmet Tevfik Bey Burdur'a gönderilmiştir²⁷.

Uşak'ta Kuva-yı Milliyeciler millî harekete muhalefet edenleri bu şekilde sindirdiler, fakat işgalci kuvvetler ve İstanbul hükûmeti, bu hadiseyi kamuoyuna Kuva-yı Milliyeciler Hristiyan nüfusa saldırdılar biçiminde aktettirdiler. Bundan dolayı işgalci devletler, İstanbul hükûmetine baskı yaparak burada asayiş sağlması talebinde bulundular. Harbiye Nezareti, Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişliği vasıtasıyla 23. Fırka Kumandanlığı'na çektiği telgrafta Uşak'da hükûmet konağını ve kasabayı işgal eden kuvvetin komutanının kim olduğu ve bu işgalden maksadın ne olduğu seri bir şekilde haber verilmesini istemiştir. Ayrıca Afyon'da bulunan 1500 kişilik 23. Fırkanın Uşak'a gönderilmesi önerildi. Fakat General Milne bu kuvvetlerin Kuva-yı Milliye'ye katılabileceğini iddia ederek bunu kabul etmedi. Kuva-yı Milli'yenin çalışmalarını sayesinde şehir küçük bir cephaneliği geçti. Şehirde kurulan komisyonlar vasıtasıyla gönüllü kayıma ve iane dercine başlandı. Hatta Bozdağ ve Salihli cephelerinin kurulması ve Alaşehir'in merkez olarak Batı Anadolu'da yükselmesiyle Uşak'dan bölük bölük Alaşehir'e asker sevk edildi²⁸.

Uşak'a giren Kuva-yı Milliyeciler, şehirde bir yol olmasına rağmen muhabere kontrolünün sağlanması için ayrı bir yol yapılması amacıyla muhabere memurları vasıtasıyla külliyetli miktarda bir para toplamaya başladılar. Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey, bunu engelleyebilmek için Afyon Karahisar-ı Sahip'te bulunan 23. Fırka Kumandanlığı'na bir yazı yazdı²⁹. Fakat bu engellenememiş olacak ki, Kuva-yı Milliye memurları tarafından Gediz, Simav arasında Şaphane nahiyesinde Posta ve Telgraf merkezi açıldı. Kuva-yı Milliye'ye ait olan bu posta ve telgraf merkezi haberleşmenin temini için son derece önemliydi³⁰.

26. BOA, DH-KMS 53-2/54.

27. BOA, DH-KMS 53-2/93.

28. Tutsak, *a.g.m.*, s.292-293.

29. BOA, DH-KMS 53-2/54.

30. BOA, DH-KMS 53-4/36.

Millî Mücahidin Kumandanı Tahsin Beyin 6 Ağustos 1335/1919 tarihinde Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Beye çekmiş olduğu telgrafta Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin teşekkül ettiğini beyan etmektedir. Bu telgrafa göre³¹;

“1. Müslümanlar ma'rûz kaldıkları Yunan mezâliminin nihâyet vermek veya şân ve şerefle şehid olmak üzere ithâl ve ittifâk etmişlerdir.

2. Uşak'da hâsıl olan durgunluk izâle edilmiştir.

3. Memleketimiz müslümanlık nâmına açılan cihâd bayrağına iştirâk ediceklerdir.

4. İştirâk etmek istiyorlarsa mâni' olan heriflerin isimlerini bir sâate kadar bekliyorum.

5. Hakikati söylemediğimiz takdirde i'dâma mahkûm olacağımızı İslâmiyet ve millîyet nâmına tebliğ ediyorum”.

Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin oluşturulmasından sonra 29 Ağustos 1335/1919 tarihinde 14. Kolordu Vekili Miralay Kazım'ın Uşak'tan Alaşehir ve Havalisi Kumandanlığına acil olarak göndermiş olduğu yazı, İngilizlere nasıl davranılacağı anlatması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir³².

“Vaziyet-i siyâsiyenin lehimize inkişâf ettiği şu zamanda bunca düşmâna rağmen İngilizlerle müsademeyi intâc edecek bir hareketde bulunmak Yunan ve ecnebi kuvvetlerine çiğneterek elde idilecek cephâneden kıymet ve ehemmiyet itibâriyle madden ve ma'nen yüzbinlerce fazla zâyiâtı müceb olur. Ba-husûs İngilizlere karşı bu nazik zamanda mütecâvüzâne-i müte-hâsımâtda bulunmak mukarrerât-ı umûmiye ve emel-i millîyeye muhâlif bir hareketdir. Cephâne ihtiyacı ve tedâbir ile de telâkki idilemez”.

İyi bir medrese eğitimi görmüş olan eski İttihatçı İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Millîye'ye girmemişti. Millî harekete karşı olmamakla birlikte, Uşak'ta hakimiyeti ele geçirmiş olan Kuva-yı Milli-

31. BOA, DH-KMS 53-2/62.

32. BOA, DH-KMS 53-4/36.

yenin halka zarar vermesinden korkmaktaydı. Bundan dolayı Hilmi Beye “*Oğlum bunlarla meşgul olunamaz lazımdır. Halka bir zarar gelmesin idarelerini ele almak ister*” diyerek bu konudaki düşüncesini zikretmiştir. Buna binaen İbrahim Bey, 30 Temmuz 1919 tarihinde Redd-i İlhak Cemiyeti’ni kurdu³³. Gediz delegesi Mehmet Fuat, Demirci delegesi Mazhar Nurullah, Kula delegesi Nazmi, Salihli delegesi Raşit, Alaşehir delegesi Abdullah Salim Beylerden bir heyet-i merkeziye oluşturan İbrahim Bey, Kuva-yı Milli’yecilerin taşkın hareketlerini bertaraf ederek halkı ezdirmedi. Halkın gönüllü olarak millî hareketi desteklemesi için Besim Beye millî savaşa ait konferanslar ve camide mücadelenin meşru olduğunu bildiren vaazlar vermesini istedi. O’nun bu isteklerini Yunan işgaline kadar Besim Bey Koca Yazı denilen meydana konferanslar, Ağalar Cami’nde ise vaazlar vermek suretiyle gerçekleştirmiştir. İbrahim Beyin idaresi altında Kuva-yı Milliye bir halk hareketine dönüşmüştü. 1919 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru Uşak’ta “*Uşak Hücum Taburu*” kuruldu³⁴. Yüzbaşı İsmet Bey komutasında olan bu tabur Salihli cephesinde bulunduğu gibi, iç ayaklanmalar sırasında Anzavur isyanını bastırmak üzere gönderilen kuvvetlerin arasında yer almıştır. Ayrıca Büyük Millet Meclisi’nin açılışında Muhafız Alayı içerisinde görev yapmıştır³⁵.

Batı Anadolu’da bir üst kongre niteliğinde olan Alaşehir Kongresi’nden önce oluşturulan Balıkesir ve Nazilli kongreleri bu bölgenin kuzey ve güney cephelerinde, savaş hatlarında ve gerilerinde örgütlenmeyi sağlarken Kuva-yı Milliye’yi halka benimsetmeye çalışmışlardı. Salihli ve Bozdağ cephelerinin merkezi mevkiinde olan Alaşehir’de 15-26 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen kongre, Balıkesir ve Nazilli kongrelerinin görevlerini üstlenmekle beraber bir üst kongre niteliğinde olması bakımından ayrı bir öneme haizdir. Balıkesir, Manisa, Alaşehir, Sındırgı, Buldan, Gördes, Uşak, Ödemiş, Bozdağ, İnegöl, Denizli, Nazilli, Akhisar ve Ayva-

33. Tutsak, a.g.m., s.293. 29/10/1335 tarihli cemiyet tarafından çekilen bir telgrafta cemiyetin tam adı “*Uşak’da Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyeti Merkeziyesi*” olarak geçmektedir. Bkz.BOA: DH-KMS 52-4/48. Besim Atalay, a.g.m., s.206’da cemiyetin adını “*Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi*” şeklinde vermektedir.

34. Atalay, a.g.m., s.207.

35. Süvari Yüzbaşı Ahmed, a.g.e., s.97, 110-111.

lık'tan temsilciler Alaşehir kongresine katıldılar³⁶. İlk gün yapılan seçimde Hacım Muhiddin Çarıklı kongre başkanlığına, kongreye Uşak murahhası olarak katılan İbrahim (Tahtakılıç) Bey ise başkan yardımcılığına seçildiler. Kongrede 20 Ağustos 1919 tarihinde yapılan bir toplantıda Alaşehir, Ödemiş, Uşak, Eşme, Kula, Demirci, Salihli kazalarını kapsayan yedi kişilik bir heyet-i merkeziye teşekkül etmesi kararlaştırılmıştır³⁷. Kısa süre sonra heyet-i merkeziye, talimatnamesininin 8. maddesinde yeralan "*Heyet-i merkeziye, karargahını icabında kendisi için muvafık göreceği mahalle nakl edebilir*" hükmü gereğince 29 Eylül 1919 tarihinde Alaşehir'de son toplantısını yaptıktan sonra merkezini Uşak'a nakletti. Uşak Heyet-i Merkeziyesi, Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı bir yazıda bu naklin gerekçesini "*...Kütahya livasının iltihakı dolayısıyla merkezi bir vaziyet iktisabı için Heyet-i Merkeziye Alaşehir'den Uşak'a nakledilmiştir*" şeklinde açıklamıştır³⁸. Bu resmî açıklamadan başka yan sebeplerde heyet-i merkeziyenin nakledilmesinde etkili olmuştur. Alaşehir'deki idareciler ile Batı Cephesi kumandanlarının anlaşmazlıkları ve Uşak'ın dokumacılık sektöründe gelişmiş olması gibi unsurlar etkilidir. Uşak Heyet-i Merkeziyesi'nin faaliyet sahası içine Kütahya livasının tamamını, Manisa livasının Demirci, Kula, Alaşehir, Eşme ve Ödemiş'in "*gayr-ı meşgul*" kısmını ihtiva etmekteydi. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli'deki cemiyetlerin "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" adı altında toplanması konusunda karar alınmasına rağmen Uşak Heyet-i Merkeziyesi "*Hareket-i Milliye Reddi-i İlhak Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi*" adını koruyarak, Batı Anadolu'nun millî direnişinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra cemiyetin adı, "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Uşak Heyet-i Merkeziyesi*" olarak değiştirilmiştir. 1920 yılı Mart ayına kadar bu isim altında faaliyetlerini sürdüren heyet-i merkeziye, Refet (Bele) Beyin Kuva-yı Milliye'nin düzenlenmesinden sorumlu hale gelmesiyle "*İzmir Şark Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi*" adını almıştır³⁹.

36. Tutsak, *a.g.m.*, s.294.

37. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Bahkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, 1967, s.38.

38. Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.397.

39. Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.249.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı ülkesinde İttihat ve Terakkiciler ile Hürriyet ve İtilâfçılar arasında yaşanan nüfuz mücadelesinin bir neticesi olarak Uşak'ta Kuva-yi Milliye güç şartlar içerisinde oluşturulabilmiştir. İzmir'in işgalinden sonra Yunan kuvvetlerinin daha iç kısımlara doğru işgallerini devam ettirmesi, bu bölgede Kuva-yi Milliye teşkilâtının kurulmasını hızlandırmıştır. Uşak'ta bir taraftan İttihat ve Terakkiciler ile Hürriyet ve İtilâfçılar arasında nüfuz mücadelesi sürerken, diğer taraftan civar yerlerden getirilen millî kuvvetlerin yaptığı baskınla millî harekete karşı olanlar etkisiz hale getirilmiştir. Bundan dolayı burada daha önceden bir cemiyet kurulmakla birlikte, ziyadesiyle kuva-yi milliye halka empoze edilmek suretiyle yaygınlaştırıldığı düşüncesi hasıl olmaktadır. Uşak'ta ve daha sonra Kütahya, Gediz ve Simav'da Kuva-yi Milliye'nin kurulmasıyla Batı Anadolu'da Kuva-yi Milliye bütünüyle teşekkül etmiştir. Kuva-yi milliye'nin bu sahada oluşmasında önemli bir halkayı teşkil eden Uşak, Alaşehir Kongresi'nde alınan kararları yürütmekle mükellef Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi'nin bir süre sonra buraya nakledilmesiyle, Yunanlılara karşı verilecek sivil direnişte cephe gerisinde önemli hizmetler vermiştir. Batı Anadolu'nun sivil direnişinde önemli bir merhale teşkil eden Uşak Heyet-i Merkeziyesi, Uşak'ın işgaline yakın bir döneme kadar bölgede karar alma mercii konumunda olması bu süreçte Uşak ve civarının ehemmiyetini ortaya koymaktadır.